

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ

AZƏRBAYCAN DÖVLƏT İQTİSAD UNİVERSİTETİ

**BEYNƏLXALQ MAGİSTRATURA VƏ DOKTORANTURA
MƏRKƏZİ**

**“BANK SİSTEMİNDƏ ANTİBÖHRAN TƏDBİRLƏRİNİN
REALLAŞDIRILMASININ NƏTİCƏLƏRİ: YENİ STRATEGİYA VƏ
TAKTİKA” mövzusunda**

MAGİSTR DİSSERTASİYASI

Keytiyev Kamran Məhərrəm oğlu

BAKİ – 2021

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ
AZƏRBAYCAN DÖVLƏT İQTİSAD UNİVERSİTETİ
BEYNƏLXALQ MAGİSTRATURA VƏ DOKTORANTURA
MƏRKƏZİ

BMDM-in direktoru

i.ü.f.d., dos. Əhmədov Fariz Saleh oğlu

_____ **imza**

“ _____ ” _____ **2021-ci il**

“BANK SİSTEMİNDƏ ANTİBÖHRAN TƏDBİRLƏRİNİN
REALLAŞDIRILMASININ NƏTİCƏLƏRİ:
YENİ STRATEGİYA VƏ TAKTİKA”
mövzusunda
MAGİSTR DİSSERTASİYASI

İxtisasın şifri və adı: 060403 - Maliyyə

İxtisaslaşma: Bank işi

Qrup: 604

Magistrant:

Keytiyev Kamran Məhərrəm oğlu

_____ **imza**

Elmi rəhbər:

i.e.d., prof. Bağirov Mübariz

Məmmədhusəyn oğlu

_____ **imza**

Proqram rəhbəri:

i.ü.f.d. Vəliyev Cəbrayıl Xəlil oğlu

_____ **imza**

Kafedra müdiri:

i.e.d., prof. Kəlbiyev Yaşar Atakişi oğlu

_____ **imza**

BAKİ – 2021

Elm andı

Mən Keytiyev Kamran Məhərrəm oğlu and içirəm ki, “Bank sistemində antiböhran tədbirlərinin reallaşdırılmasının nəticələri: yeni strategiya və taktika” mövzusunda magistr dissertasiyasını elmi əxlaq normalarına və istinad qaydalarına tam riayət etməklə və istifadə etdiyim bütün mənbələri ədəbiyyat siyahısında əks etdirməklə yazmışam.

BANK SİSTEMİNDƏ ANTİBÖHRAN TƏDBİRLƏRİNİN REALLAŞDIRILMASININ NƏTİCƏLƏRİ: YENİ STRATEGİYA VƏ TAKTİKA

XÜLASƏ

Tədqiqatın aktuallığı: Sosial-iqtisadi dəyişikliklər dövründə, müasir bank sisteminin təməllərinin formalaşmasının bank fəaliyyətinin müxtəlif sahələrində böhran fenomenlərinin meydana çıxması ilə müşayiət olunduğunu nəzərə alaraq, ölkənin bank sisteminin davamlı və sabit inkişafını təmin etmək vəzifəsi xüsusilə aktuallaşır.

Tədqiqatın məqsədi: Kommersiya banklarının böhran əleyhinə idarəetmə kateqoriyasını bank menecmentinin strateji istiqaməti kimi müəyyənləşdirmək

İstifadə olunmuş tədqiqat metodları: Müşahidə, təsvir, müqayisə, eyni zamanda ümumi məntiqi metod və üsullar, xüsusən də elmi abstrakt, analiz və sintez, bənzətmə, tipologiya, induksiya və və s.

Tədqiqatın informasiya bazası: Tədqiqatın nəzəri və informasiya əsasını, öz tədqiqatlarını bank sisteminin sabitliyi amillərinin təhlilinə və onun böhran əleyhinə idarəetməsinin təmin edilməsinə həsr etmiş, yenidənqurma elementi kimi bankların fəaliyyətinin səmərəliliyinin artırılmasına sistemə yanaşma ehtimalını əsaslandıran və restrukturizasiyanı ən təsirli vasitələrdən biri kimi təklif edən iqtisadçıların işləri təşkil edir.

Tədqiqatın məhdudiyyətləri: “Covid 19” epidemiyası ilə əlaqədar olaraq müəssisələrdə praktiki analizlərin aparılmasının məhdudiyyətlərin mövcud olması.

Tədqiqatın elmi yeniliyi və praktiki nəticələri: - milli bank sisteminin hazırkı inkişaf istiqaməti müəyyənləşdirilmiş və bank sistemində və qurumlarında böhran vəziyyətlərinin yaranma səbəbləri sistemləşdirilmişdir; bank sisteminin böhran potensialını təyin edən ən vacib tendensiyaları təsirsiz hala gətirə biləcək bank strategiyasının əsas müddəaları hazırlanmışdır;

Nəticələrin istifadə oluna biləcəyi sahələr: bank fəaliyyətinə nəzarət və idarəetmə üçün nəzərdə tutulmuş bir sıra metodoloji sənədlərin və materialların təkmilləşdirilməsində

Açar sözlər: antiböhran, bank, strategiya

RESULTS OF THE IMPLEMENTATION OF ANTI-CRISIS MEASURES IN THE BANKING SYSTEM: NEW STRATEGY AND TACTICS

SUMMARY

Relevance of the research: Given the formation of the foundations of the modern banking system in the period of socio-economic changes, accompanied by the emergence of crisis phenomena in various areas of banking, the task of ensuring sustainable and stable development of the country's banking system is especially relevant.

The purpose of the study: To define the category of anti-crisis management of commercial banks as a strategic direction of bank management

Research methods used: Observation, description, comparison, as well as general logical methods and techniques, analysis and synthesis, analogy, typology, induction, etc.

Research database: The theoretical and informational basis of the study is the work of economists who have focused their analysis on the stability of the banking system and its anti-crisis management, of banks as an element of restructuring and proposing restructuring as one of the most effective tools.

Limitations of the study: There are restrictions on conducting practical analysis in enterprises in connection with the Covid 19 epidemic.

Scientific novelty and practical results of the research: - The current direction of development of the national banking system has been identified and the causes of crisis situations in the banking system and institutions have been systematized; the main provisions of the banking strategy have been developed, which can neutralize the most important trends that determine banking system.

Areas where the results can be used: in the development of a number of methodological documents and materials for the supervision and management of banking activities

Keywords: anti-crisis, banking, strategy

İXTİSARLAR VƏ İŞARƏLƏR

AR	Azərbaycan Respublikası
ÜDM	Ümumi Daxili Məhsul
ABŞ	Amerika Birləşmiş Ştatları
ÜTT	Ümumdünya Ticarət Təşkilatının
MB	Federal Ehtiyatlar Sistemi
DB	Dünya Bankı
ƏDV	Əlavə Dəyər Vergisi
İKT	İnformasiya-Kommunikasiya Texnologiyaları

M Ü N D Ə R İ C A T

GİRİŞ.....	8
I FƏSİL. BANK SİSTEMİNDƏ ANTİBÖHRAN TƏDBİRLƏRİNİN HƏYATA KEÇİRİLMƏSİNİN NƏZƏRİ-METODOLOJİ ƏSASLARI.....	15
1.1. Bank sisteminin böhranlı vəziyyətinə səbəb olan amillər.....	15
1.2. Bank sisteminin antiböhran tədbirlərinin idarə edilməsinin mahiyyəti, zəruriliyi və funksiyaları.....	21
1.3. Böhran idarəetməsi və bank sisteminin yenidən qurulması arasında qarşılıqlı fəaliyyət çərçivəsinin metodik əsasları.....	27
II FƏSİL BANK SİSTEMİNDƏ ANTİBÖHRAN TƏDBİRLƏRİNİN REALLAŞDIRILMASI MÖVCUD VƏZİYYƏTİNİN TƏHLİLİ VƏ QIYMƏTLƏNDİRİLMƏSİ.....	32
2.1. Bank sisteminin dayanaqlığının təminatında pul-kredit siyasətinin rolunun qiymətləndirilməsi	32
2.2. Bank risklərinə sistemli yanaşma və risklərin zərərsizləşdirilməsinin təhlili.....	38
2.3. Böhran vəziyyətinin və ölkənin bank sisteminin və qurumlarının təhlükəsizliyinə təhdidlərin qarşısının alınması və diaqnozu.....	44
III FƏSİL. BANK SİSTEMİNDƏ ANTİBÖHRAN MEXANİZMİNİN İNKİŞAFI VƏ TƏKMİLLƏŞDİRİLMƏSİ İSTİQAMƏTLƏRİ..	52
3.1. Banklarda anti-böhran idarəetmə tədbirlərinin reallaşdırılmasında yeni strategiya və taktika.....	52
3.2. Banklarda böhran əleyhinə idarəetmənin nəticələri və inkişaf istiqamətləri.....	61
3.3. “Covid 19” epidemiyası şəraitində bank sisteminin anti-böhran tənzimlənməsinə dair təkliflər.....	63
NƏTİCƏ VƏ TƏKLİFLƏR.....	69
İSTİFADƏ EDİLMİŞ ƏDƏBİYYAT SIYAHISI.....	72
Cədvəllərin siyahısı.....	75
Sxemlərinin siyahısı.....	75
Qrafiklərin siyahısı.....	75
Diaqramların siyahısı.....	75

GİRİŞ

Mövzunun aktuallığı: Səmərəli və dayanıqlı bir bank sistemi davamlı iqtisadi inkişaf üçün şərtidir. Bank sisteminin formalaşması mərhələsi hələ başa çatmamışdır. İndiyə qədər etibarlılığını və özünü təmin etməsini təmin edən mexanizmlər formalaşmayıb. Maliyyə böhranları onun zəifliyini və həssaslığını təsdiqlədi, bank sistemində diqqət və hərtərəfli araşdırma tələb edən problemlərin olduğunu göstərdi.

Bank sisteminin fəaliyyəti iqtisadiyyatın mərkəzləşdirilmiş idarəetmədən bazara yönəlmiş iqtisadiyyata keçidinin ziddiyyətli xarakterini əks etdirir. Keçmiş dövlət bank sisteminin dezavantajları - qeyri-çeviklik, müştəri uğrunda aktiv rəqabət etməyə hazırlıqsız olması, dövlət vəsaitlərindən istifadə yolu ilə kredit mənbələri əldə etmək istəyi - müasir bank sisteminin fəaliyyətinə bu və ya digər dərəcədə xasdır. Bu gün mövcud olan bank sektorunda mütəxəssislər, həm ölkə iqtisadiyyatının inkişafındakı obyektiv çətinliklərin, həm də bank idarəetmə sistemindəki çatışmazlıqların, dar korporativ maraqların, xüsusən kommertiya banklarının inkişaf tendensiyalarında olan həll olunmamış problemləri qeyd edirlər.

Sosial-iqtisadi dəyişikliklər dövründə, müasir bank sisteminin təməllərinin formalaşmasının bank fəaliyyətinin müxtəlif sahələrində böhran fenomenlərinin meydana çıxması ilə müşayiət olunduğunu nəzərə alaraq, ölkənin bank sisteminin davamlı və sabit inkişafını təmin etmək vəzifəsi xüsusilə aktuallaşır. Bununla yanaşı, bank sisteminə inamın gücləndirilməsinin real amili, onun böyük sarsıntı olmadan kifayət qədər uzun bir dövr fəaliyyət göstərməsindən ibarətdir.

Makro səviyyədə bank sisteminin qeyri-mükəmməlliyi, iqtisadi islahatın müxtəlif mərhələlərində kredit və tənzimləmə siyasətlərinin qeyri-effektivliyində özünü göstərdi və bank sisteminin mikro səviyyədə qeyri-mükəmməlliyi isə bank sektorunun sənayeyə sərmayə qoymağa hədsiz dərəcədə maraqsızlığında, ödənişsizlik böhranında və bank sektorunun elmi əsaslanmış inkişaf strategiyasının olmamasında özünü büruzə verdi. Bir çox kommertiya banklarının, hansılar ki

hazırda iflas edib, sürətlə böyüməsinin heç vaxt onların idarəetmə sisteminin adekvat təkmilləşdirilməsi ilə müşayiət olunmamasına xüsusi diqqət yetirmək lazımdır, bu da bütövlükdə bank sisteminin sabitliyini əhəmiyyətli dərəcədə azaltmışdır.

Bank sektoruna tətbiq olunan böhrandan əvvəlki idarəetmə metodologiyası düzgün işlənməmişdir. Regional bank menecmentinin xeyli sayda həll olunmamış problemi var. Ayrı-ayrı bölgələrin qeyri-bərabər iqtisadi inkişafı şəraitində, ölkənin regional aspektinin nəzərə alınması, vacib bir idarəetmə problemini təşkil edir.

Ölkədə bank fəaliyyətinin inkişafındakı müasir tendensiyalar kredit təşkilatları səviyyəsində yenidənqurma prosesinin intensivləşdiyini göstərir. Hal-hazırda kredit təşkilatları üçün prioritet vəzifə, anti-böhran prosedurlarının təmin edilməsi, xüsusilə bank iflaslarının qarşısının alınmasıdır. Bir bankın iflas etməsi, element bazasının bazar sistemi ilə uyğunsuzluğu nöqtəyi-nəzərindən tamamilə normal və başa düşülən bir fenomendir, lakin bir bankın ləğvinin sosial-iqtisadi nəticələri ləğvetmə prosedurları zamanı kreditorların böyük itkiləri səbəbindən mənfi tendensiyalara səbəb ola bilər. Buna görə bank iflasının vaxtında və sürətli qarşısının alınması üçün mexanizmlərin hazırlanması problemlərinin öyrənilməsi son dərəcə vacibdir. Bu baxımdan, bank iflasının qarşısını almaq üçün tədbirlərin həyata keçirilməsi üçün "istinad nöqtələri"nin müəyyənləşdirilməsi çox vacibdir. Bankın müxtəlif böhran vəziyyətlərinin təhlili, böhran vəziyyətlərinin quruluşunun düzgün qiymətləndirilməsi və kredit təşkilatlarının həyatının təmin edilməsinin strateji və taktiki məsələlərində nəzərə alınması baxımından zəruridir.

Banklardakı böhranların səbəblərini, xarici ölkələrdə böhran əleyhinə idarəetmə metodikasını və bankların yenidən qurulmasını öyrənməkdə toplanan təcrübə maliyyə bazarının xüsusiyyətlərini nəzərə almır. Bunun üçün maliyyə şərtlərinə adekvat olan bankların böhran əleyhinə idarəetmə modelinin axtarışı tələb olunur.

Keçid bankçılığı şəraitində bankların böhran əleyhinə idarəetməsinin nəzəri əsasları kifayət qədər inkişaf etdirilməmişdir. Regional bank bazarında anti-böhran tədbirlərinin tətbiqi praktikasının təhlili yox dərəcəsindədir.

Yuxarıda sadalanan problemlərin yüksək əhəmiyyəti, bankların böhran əleyhinə idarəetməsinin bir sıra ən vacib cəhətlərinin elmi cəhətdən az araşdırılması dissertasiya tədqiqatının mövzusunun aktuallığını, məqsəd və vəzifələrini müəyyənləşdirib.

Problemin qoyuluşu və öyrənilmə səviyyəsi: Bu mövzuda məqalələr, əsasən problemlə banklar üçün meyarların müəyyənləşdirilməsi, iflas prosedurları və iflas xüsusiyyətləri ilə bağlı məsələlərin nəzərdən keçirilməsi və araşdırılmasından ibarətdir. Lakin bank sisteminin dayanıqlılığının əksər halda onu təşkil edən bankların dayanıqlılığının xarakteristikaları ilə müəyyən olunduğunu nəzərə alsaq, kəskin böhran riskini azaltmaq üçün kommersiya bankları səviyyəsində bir mexanizm təşkil etmək, eyni zamanda böhran zamanı bank rəhbərliyini təşkil etmək problemi gündəmə gəlir. Ədəbi mənbələr əsasında, eləcə də öyrənilmiş bank təcrübəsi nəzərə alınmaqla aydın olur ki, bir kommersiya bankının böhran əleyhinə idarəciliyinin təşkili, onun bank xidmətləri bazarında artan rəqabəti, habelə mövcud tendensiyalar nəzərə alınmaqla "kritik" vəziyyətdə maliyyə sabitliyinin təmin edilməsi ilə əlaqəli problemlərdən qaynaqlanır. Bu məsələlər isə kifayət qədər araşdırılmamışdır.

Xarici bankların bank bazarına çıxış da daxil olmaqla, son bir neçə il ərzində bank sektorunun bütün seqmentlərində rəqabətin sərtləşdirilməsi meyli, kommersiya banklarının idarə edilməsinə elmi cəhətdən əsaslı yanaşmaların formalaşdırılmasının zəruriliyini, habelə əlaqəli problemlərin müəyyənləşdirilməsi məqsədilə kommersiya banklarının maliyyə sabitliyi ilə əlaqəli yeni yanaşmaların və praktik tövsiyələrin yaradılmasının vacibliyini diktə edir. Aydındır ki, bu, bank sisteminin davamlı iqtisadi inkişafı təmin etmək üçün maliyyə imkanlarının genişləndirilməsi ilə xarakterizə olunan etibarlılığının, sabitliyinin artmasını təmin edən keyfiyyətə yeni bir səviyyəyə qədəm qoymasına kömək edəcəkdir.

Bank xidmətləri bazarındakı sərt rəqabət, kommersiya banklarının maliyyə sabitliyi ilə əlaqəli problemlərin müəyyənləşdirilməsinə metodik yanaşmaların olmaması, habelə xarici təcrübənin şərtlərdə təkrarlanmasının mümkünsüzlüyü tədqiqatın aktuallığını təsdiqləyir. Eyni hallar elmi işin əsas məqsədini və burada nəzərdən keçirilən məsələlərin miqyasını müəyyənləşdirir.

Tədqiqatın məqsəd və vəzifələri: Dissertasiya işinin məqsədi kommersiya banklarının böhran əleyhinə idarəetmə kateqoriyasını bank menecmentinin strateji istiqaməti kimi müəyyənləşdirməkdən ibarətdir. Bu hədəfə çatmaq üçün aşağıdakı vəzifələr tələb olunur:

•böhran, anti-böhran idarəçiliyi, yenidən qurma, yenidən təşkil, restrukturizasiya, iflas, qeyri-sabitlik, ödəmə qabiliyyətinin olmaması anlayışlarının işlənmə dərəcəsini təhlil etmək və əlaqələrini və nisbətini aydınlaşdırmaq;

➤ bank sistemində böhran vəziyyətlərinin amillərini və səbəblərini müəyyənləşdirmək;

➤ bankların böhran əleyhinə idarəetməsinin metodoloji əsaslarını aşkar etmək, onların dövlət bank sisteminin yenidən qurulması kontekstində rolunu və əhəmiyyətini göstərmək;

➤ bank sistemində antiböhran tədbirlərinin reallaşdırılması mövcud vəziyyətinin təhlili və qiymətləndirilməsinin aparılması;

➤ banklarda anti-böhran idarəetmə tədbirlərinin reallaşdırılmasında yeni strategiya və taktikaların müəyyənləşdirilməsi;

➤ banklarında böhran əleyhinə idarəetmənin nəticələri və inkişaf istiqamətlərinin araşdırılması;

➤ “Covid 19” epidemiyası şəraitində bank sisteminin anti-böhran tənzimlənməsinə dair təkliflər

Tədqiqatın obyekt və predmeti: Tədqiqatın obyektinin Azərbaycan Respublikasının bank sistemi təşkil edir. Tədqiqatın predmetini isə bank sisteminin

yenidən qurulması kontekstində bankların böhran əleyhinə idarəetmə prosesinin tədqiqi təşkil edir.

Tədqiqatın informasiya bazası: Tədqiqatın nəzəri və informasiya əsasını, öz tədqiqatlarını bank sisteminin sabitliyi amillərinin təhlilinə və onun böhran əleyhinə idarəetməsinin təmin edilməsinə həsr etmiş, yenidənqurma elementi kimi bankların fəaliyyətinin səmərəliliyinin artırılmasına sistemə yanaşma ehtimalını əsaslandıraraq və restrukturizasiyanı ən təsirli vasitələrdən biri kimi təklif edən iqtisadçıların işləri təşkil edir.

Tədqiqatın metodları: Dissertasiya işində formalaşdırılmış nəticələrin, təklif və tövsiyələrin elmi və praktik əhəmiyyəti, iqtisadi hadisələrin və proseslərin qarşılıqlı əlaqədə və davamlı inkişafda öyrənilməsinə müəyyənləşdirən bilik nəzəriyyəsinin dialektik müddəaları ilə əsaslandırılmışdır. Əsərdə müşahidə, təsvir, müqayisə, eyni zamanda ümumi məntiqi metod və üsullar, xüsusən də elmi abstrakt, analiz və sintez, bənzətmə, tipologiya, induksiya və deduksiya, ümumiləşdirmə, modelləşdirmə, rəsmiləşdirmə, sistemli və inteqral kimi empirik tədqiqat metodları istifadə edilmişdir.

Tədqiqatın məhdudiyyətləri: “Covid 19” epidemiyası ilə əlaqədar olaraq müəssisələrdə praktiki analizlərin aparılmasının məhdudiyyətlərin mövcud olması.

Tədqiqatın elmi yeniliyi. Dissertasiya işinin elmi yeniliyi aşağıdakılardan ibarətdir:

- milli bank sisteminin hazırkı inkişaf istiqaməti müəyyənləşdirilmiş və bank sistemində və qurumlarında böhran vəziyyətlərinin yaranma səbəbləri sistemləşdirilmişdir; bank sisteminin böhran potensialını təyin edən ən vacib tendensiyaları təsirsiz hala gətirə biləcək bank strategiyasının əsas müddəaları hazırlanmışdır;

- dövlət anti-böhran tənzimlənməsinin xüsusiyyətləri dəqiqləşdirilmiş, kredit təşkilatının effektiv mövqeləşdirmə parametrləri və bu cür bank idarəçiliyinin əsas mərhələləri və mexanizmləri müəyyən edilmiş və müasir Azərbaycanda böhrana qarşı prosedurların həyata keçirilməsinin xüsusiyyətləri müəyyən edilmişdir;

- böhran şəraitində bank risklərinin çevrilməsindəki mövcud tendensiyalar aşkar edilmiş, bank əməliyyatlarının mahiyyəti və əsas növlərinə görə bank risklərinin təsnifatı təklif edilmişdir; bank praktikasında mənfi və haqsız münasibətlərlə əlaqəli xüsusi “sistemsiz risklər” kateqoriyası müəyyən edilmişdir; “bank təşkilatı üçün risk idarəetmə sisteminin formalaşdırılmasına dair metodiki tövsiyələr” hazırlanmışdır;

-bank sektorunun iqtisadi təhlükəsizliyinin təmin edilməsi problemləri ilə bank qurumlarının böhran əleyhinə idarəetmə sisteminin formalaşdırılması arasında qarşılıqlı əlaqə ideyası əsaslandırılmış, kritik dəyərlər üzrə bankların iqtisadi təhlükəsizliyinə təhdidlərin diaqnozu üçün bir sxem hazırlanmışdır; bank sistemi təhlükəsizliyinin göstəricilər-parametrlər sistemi əsaslandırılmış və “bank sisteminin iqtisadi təhlükəsizliyi Konsepsiyası”nın hazırlanmasının zəruriliyi sübut edilmişdir;

-bankların böhran əleyhinə idarəetməsinin əsas kateqoriyaları sistemləşdirilmiş, bank sistemlərinin yenidən qurulması üçün ümumi prinsiplər müəyyənləşdirilmiş və Milli Bankın bu prosesdə iştirakının konseptual istiqamətləri əsaslandırılmışdır (problemlə banklarla iş, bankların maliyyə sağlamlaşdırılması, bankların ləğvi prosedurlarının səmərəliliyinin artırılması); kredit təşkilatlarının böhran əleyhinə idarəetməsinin tənzimləyici və hüquqi və metodoloji bazasının təkmilləşdirilməsi məqsədilə yanaşmalar hazırlanmışdır;

Nəticələrin əhəmiyyəti və tətbiq sahələri: Dissertasiya tədqiqatlarının nəticələri yerli anti-böhran idarəçiliyi nəzəriyyəsinin inkişafına kömək edir və bank sisteminin mikro səviyyəsində böhran əleyhinə idarəetmə strategiyası və taktikası hazırlanarkən nəzarət orqanları və kommersiya bankları tərəfindən istifadə edilə bilər. Restrukturizasiya problemlərinin təhlili və yerli və xarici mütəxəssislərin bu sahədəki fikirlərinin öyrənilməsi əsasında hazırlanmış tövsiyələrdən bankların restrukturizasiyası prosesinin tənzimləyici və metodiki dəstəyinin hazırlanmasında istifadə edilə bilər. Bundan əlavə, tədqiqat nəticələrindən kredit təşkilatları

tərəfindən daxili nəzarətin praktik təşkili prosesində istifadə oluna bilər (böhran vəziyyətlərinin yaranmasının qarşısını almaq məqsədilə).

Tədqiqat nəticələri birbaşa bank sisteminin islahat problemlərinin həlli ilə əlaqədardır və onun strateji hədəflərinə çatmasına kömək edir.

Tədqiqatın nəticələri bank fəaliyyətinə nəzarət və idarəetmə üçün nəzərdə tutulmuş bir sıra metodoloji sənədlərin və materialların təkmilləşdirilməsində istifadə olunub, xüsusilə müvəqqəti rəhbərliklərin təşkili və fəaliyyətini tənzimləyən Milli Bankın normativ aktının hazırlanmasında istifadə edilə bilər.

FƏSİL I. BANK SİSTEMİNDƏ ANTİBÖHRAN TƏDBİRLƏRİNİN HƏYATA KEÇİRİLMƏSİNİN NƏZƏRİ-METODOLOJİ ƏSASLARI

1.1. Bank sisteminin böhranlı vəziyyətinə səbəb olan amillər

Uzunmüddətli perspektivdə bank sisteminin sabitliyi mövcud siyasətdən və təşviqlərə təsir göstərən və bank fəaliyyəti prosesində təsirli qərarların normal inkişafını və qəbul edilməsini təmin edən bir sıra qaydalardan asılıdır. Bu baxımdan, bank sektorundakı böhranın kökləri iqtisadiyyatın qeyri-sabitliyinə qədər uzanır və öz növbəsində bu vəziyyəti daha da gərginləşdirir. Bank böhranı vəziyyətini və sistemli bir bank böhranının təhlükəsini təhlil edərək, qeyri-sabitlik vəziyyətinin (balanssızlıqlar, parçalanma prosesləri) inkişaf etdiyi bütün keçən dövrlərdə bank sistemində xas olduğu qəbul edilməlidir. Əslində vəziyyətin ciddiliyi və bank iflasının hədələri (iflas edən bankların sayı) müəyyən dövrlər ərzində dəyişir.

Kredit qurumlarındakı böhran vəziyyətlərinin təhlili, bank sektorundakı böhran əleyhinə idarəetmə prinsipləri və texnologiyaları, həmçinin anti-böhran prosedurlarının effektivliyi ən geniş yayılmış problemləri müəyyənləşdirməyə və həll yollarını təyin etməyə imkan verir (Тавасиев А.М., 2016: с. 356). Xüsusilə, kredit təşkilatlarında ən çox böhran hadisələrinin meydana gəlməsinə səbəb olan aşağıdakı problemləri ayırmaq məqbul görünür:

1. Kredit təşkilatının sahibləri və eyni zamanda kredit təşkilatının sahibləri ilə icra orqanı arasında maraqların toqquşması.

2. Rəhbərlik tərəfindən həyata keçirilən və saxtakarlıq, yarım cinayət və kölgəli əməliyyatlar ərəfəsində olan tədbirlərin reallaşdırılması ilə əlaqəli ədalətsiz və mənfi bank işi təcrübəsi.

3. Vəsaitlərin cəlb edilməsi və yerləşdirilməsi sahəsində riskli siyasət. Kredit təşkilatının əsas məqsədi, mənfəət əldə etməkdən ibarətdir. Kredit təşkilatının mümkün qədər qısa müddətdə yüksək gəlir əldə etmək və rəqabət

qabiliyyətini artırmaq istəyi, kredit təşkilatının yüksək riskli bank məhsulları lehinə seçimi ilə müəyyən edilir.

4. Kredit təşkilatının iş inkişaf perspektivlərinin olmaması. Kredit təşkilatı bank xidmətləri bazarında öz yerini tapmaq problemi ilə üzləşir.

5. Müştəri bazasının azalması. Bir sıra kredit təşkilatları, müştəri xidmətlərindən imtina etmələri səbəbindən dövriyyə kapitalında kəskin azalma problemi ilə üzləşirlər.

6. Kredit təşkilatının sahibləri, menecerləri və nümayəndələri tərəfindən bank əməliyyatlarının aparılması məqsədilə lisenziyaların ləğvi üçün əsasların ortaya çıxmasına səbəb olan mövcud qanunvericiliyin pozulması.

7. Bir çox müəssisənin, xüsusən də maliyyə qurumlarının iş şəraiti həddindən çox ekstremal, böhran kimi xarakterizə olunur və bu səbəbdən də onlar yeni iqtisadi şərtlərə uyğunlaşa bilmirlər, bu da ilk növbədə dövlət tərəfindən effektiv böhran əleyhinə tənzimlənmənin olmaması, maliyyə infrastrukturunun inkişaf etməməsi, bir çox qurumun kompleks bazar vasitələrini tətbiq edə bilməməsi, xüsusilə bank sektorunda böhranların izlənməsi və qarşısının alınması üsullarının tətbiq edilməsi qabiliyyətinin olmaması ilə əlaqədardır.

Kredit təşkilatlarının fəaliyyətinin gücləndirilməsi dövlət dəstəyini almalı, lazımi qanunvericilik və hüquqi bazanı əldə etməlidir. Bu proqram çərçivəsində bank sisteminin böhran potensialını müəyyən edən əsas mənfi tendensiyalar aradan qaldırılmalıdır. Bank sisteminin inkişafındakı bu cür mənfi tendensiyalar aşağıdakı xarakteristikaları əhatə edir.

1. Bank sektorundakı mövcud vəziyyət, bank sisteminin bank sektorunun sabitliyini təmin etməyə deyil, milli iqtisadiyyatın davamlı inkişafına nail olmaq məsələlərini həll etmədən yalnız mövcud cari problemlərin həllinə yönəldiyini göstərir. Nəzərə alınmalıdır ki, bank sisteminin təşkilatçılıq dərəcəsi və dayanıqlığı bütövlükdə iqtisadi sistemin sabitliyini müəyyənləşdirən milli iqtisadiyyatın inkişafının dominantlarından biridir.

2. Bu gün banklar, bu kreditləşmənin yüksək riskli olması səbəbindən istehsalə borc vermək üçün kifayət qədər imkan və təşviqə malik deyillər, bu da onun əsas maneə amilidir.

3. Bank sisteminin formalaşması və inkişafı prosesləri əvvəlcə daim dəyişən iqtisadi mühitdə və perspektivlərin gözlənilməzliyi şəraitində baş verirdi ki, bu da əksər bankların artan qeyri-sabitliyinə təsir göstərir.

4. Bank fəaliyyətinin liberallaşdırılması siyasətinin irəli sürülməsi şəraitində bankların əksəriyyətinin yüksək dərəcədə riskli əməliyyatlardan gəlir əldə etməyə və əsasən cari xarakterli maraqları təmin etməyə ilkin olaraq yönəldilməsi, aydın qanunvericilik və hüquqi bazanın inkişafı ilə yanaşı bu prosesi tənzimləmə mexanizminin hazırlanmasının, bütövlükdə bank sisteminin qeyri-sabitliyinin aradan qaldırılmasının vacibliyini açıq şəkildə göstərdi.

Böhran amilləri həyəcan verici bir hadisə və ya sabit bir vəziyyətdir, böhran ehtimalını göstərən bir tendensiyadır. Böhran amilləri ümumi və spesifik olmaqla iki yerə bölünə bilər. Ümumi amillər işin bütün sahələrini təsir edir. Məsələn, real sektorun böhran vəziyyəti, dövlətin iqtisadi və maliyyə siyasətlərindəki kəskin dəyişikliklər, uğursuz qurum qərarları, mülkiyyət hüquqları və sahibkarlıq sahəsində qanunvericiliyin az inkişafı ümumi amillərə aid edilə bilər. Xüsusi amillər yalnız bank sektoruna təsir göstərir. Bunlara bank qanunvericiliyinin inkişaf etməməsi, bank sisteminin özünün deformasiyası, bankların fəaliyyətində səmərəli nəzarət və kontrol sisteminin olmaması, rəqabət qüvvələrinin təzyiqi, xüsusən haqsız olduğu təqdirdə, ixtisaslı mütəxəssislərin çatışmazlığı və keyfiyyətsiz idarəetmə daxildir.

Böhran amilləri həmçinin xarici və daxili olmaqla iki yerə bölünə bilər. Xarici amillər ilk növbədə bankların xarici şərtləri ilə əlaqələndirilir. Mütəxəssislərin fikrincə, onlar kəmiyyət baxımından üstünlük təşkil edir və daha az idarə olunur.

Xarici amillərin məcmusu bütün bank qruplarına eyni dərəcədə təsir edir. Lakin bunları başa düşməyi və nəzərə almağı bacaran təşkilatlar, fəaliyyətlərinin risk səviyyəsini azaltmaq üçün lazımi idarəetmə qərarlarını vaxtında verə bilərlər.

Xarici amillərə aşağıdakılar daxildir:

- ölkədəki ictimai-siyasi vəziyyət;
- ümumi iqtisadi vəziyyət (sənaye potensialı, inflyasiya səviyyəsi, investisiya həcmi, dövlətin həyata keçirdiyi pul siyasəti, ölkənin ödəmə balansının vəziyyəti, dövlət büdcəsi kəsirinin ölçüsü, xarici dövlət və korporativ borcların həcmi və s.);
- maliyyə bazarının inkişaf dərəcəsi və vəziyyəti;
- bankın müştərilərinin etibar dərəcəsi.

Milli və dünya iqtisadiyyatının böhranlı inkişafı nəzərə alındıqda xarici amillərin əhəmiyyəti artır.

Daxili amillər bankların özlərinin fəaliyyəti və bank sisteminin vəziyyəti ilə əlaqədardır. Bunların arasında aşağıdakıları göstərmək olar:

- bankın öz kapitalının çatışmazlığı və bank sisteminin aşağı kapitallaşması;
- uzunmüddətli dövr üçün hazırlanmış əsaslı inkişaf strategiyasının olmaması;
- analitik iş və planlaşdırma sisteminin zəif təşkili;
- risklərin idarə edilməsi daxil olmaqla idarəetmənin aşağı keyfiyyəti;
- fəaliyyətlərin diversifikasiya dərəcəsinin yetərli olmaması;
- xüsusilə kredit bazarının müəyyən segmentlərində həddindən artıq kredit genişlənməsi;
- maliyyə bazarında geniş miqyaslı spekulyativ əməliyyatlar;
- bank sahiblərinin mənafeələrinin müştərilərin maraqlarından üstün olması;
- bank sahiblərinin və menecerlərinin saxtakarlığı.

Bank böhranları ehtimalına bəzi amillər birmənalı təsir göstərmir. Məsələn, maliyyə bazarlarının liberallaşdırılması, bir tərəfdən, bankların daha sərbəst fəaliyyət göstərmələri, dünya kapital bazarlarında fəaliyyət göstərməsi və fəaliyyətlərini inkişaf etdirmə imkanlarını genişləndirir. Digər tərəfdən, bankların riskli, lakin potensial olaraq yüksək gəlirli layihələrin maliyyələşdirilməsində iştirak etməsinə imkan verir ki, bu da bankların artan və bəzən həddindən artıq yüksək risk qəbul etməsinə səbəb olur. Bu, xüsusilə iflas təhlükəsi ilə üzləşdikdə,

"iflas etmək üçün həddindən çox böyük" ("too big to fail") doktrinası çərçivəsində dövlət dəstəyinə ümid bəsləyən böyük banklar üçün xarakterikdir. Eyni zamanda, praktika göstərir ki, inkişaf etməkdə olan bazar iqtisadiyyatları üçün maliyyə liberallaşması qeyri-kafi pul siyasəti və bank nəzarəti qarşısında bankların makroiqtisadi şoklara qarşı həssaslığını artırır.

Böhranın səbəbləri böhran və risk amillərinin təzahür etdiyi hadisələr və ya təzahürlərdir. Bunlar böhranın başlanğıcına və inkişafına birbaşa təsir göstərir və vaxt çərçivəsinə malikdir. Böhranın səbəbləri xarici (bank sektoru üçün ümumi) və daxili (fərdi bir banka xas) olaraq da bölünə bilər. Bütün bank sisteminin böhranına səbəb ola biləcək ən vacib xarici səbəblər bunlardır:

- makroiqtisadi balanssızlıqlar (sənaye və iqtisadiyyat sektorlarının qeyri-mütənasibliyi);
- dövlətin qeyri-kafi makroiqtisadi siyasəti;
- banklar tərəfindən götürülmüş dövlət öhdəliklərinin icrası;
- əmtəə qiymətlərində və maliyyə aktivlərinin qiymətlərində kəskin dəyişikliklər;
- istehsalın durğunluğu, zərərli müəssisələrin sayının artması və kredit borclanmalarında azalma;
- əhalinin real gəlirlərinin azalması və kredit öhdəliklərini yerinə yetirməməsi;
- müəssisələrə və əhaliyə borc vermə riskinin yüksək olması;
- milli valyutanın məzənnəsində kəskin dəyişiklik;
- bankların resurs bazasının formalaşdırılması üçün daxili mənbələrin olmaması;
- faiz dərəcələrinin böyüməsi;
- dünya maliyyə böhranı;
- ölkədən böyük xarici kapital axını;
- müştərilərin banklara olan inamının zəifləməsi.

Daxili səbəblər aşağıdakılardır:

- bankın öz kapitalını, aktivlərini və öhdəliklərini idarə etmək üçün riskli siyasət yürütməsi;

- bankın fəaliyyətinin təşkili və istifadə olunan texnologiyalardakı çatışmazlıqlar;

- aqressiv kredit və investisiya siyasətləri;

- aktiv və öhdəliklərin balanssızlığı;

- tamamilə müvəqqəti, impulsiv əməliyyat rəhbərliyi;

- kredit portfelinin keyfiyyətinin pisləşməsi, vaxtı keçmiş borcun artması və qaytarılmamış kreditlərin həcmnin artması;

- aktivlərin diversifikasiyasının aşağı səviyyəsi;

- bankın artan risklər və onlar üzərində zəif nəzarəti qəbul etməsi;

- rəqabətə davamlı bank məhsulları və xidmətlərinin çatışmazlığı;

- müştərilərə xidmətin keyfiyyətsiz olması;

- fond və valyuta bazarlarında geniş miqyaslı spekulyativ əməliyyatlar;

- balanssız likvidlik, banklararası kredit bazarından yüksək asılılıq (banklararası kredit bazarı);

- təcrübə və yüksək ixtisaslı mütəxəssislər olmadıqda yeni bazarların və texnologiyaların inkişafı;

- bankın öhdəliklərində qeyri-rezident fondlarının payının əhəmiyyətli dərəcədə artması, dünya kapital bazarlarında baş verən proseslərdən asılılığın artması;

- depozitlərdən kütləvi vəsait axını.

Effektiv bir analitik aparat mövcud olduqda bank böhranlarının yaranma amillərini və səbəblərini bilmək böhran ehtimalını proqnozlaşdırmağa imkan verir. Bu, vaxtında qabaqlayıcı tədbirlər görməyə, böhrana qarşı siyasət hazırlamağa və bank böhranının baş verdiyi zaman nəticələrini minimuma endirməyə imkan verir.

1.2. Bank sisteminin antiböhran tədbirlərinin idarə edilməsinin mahiyyəti, zəruriliyi və funksiyaları

Müasir iqtisadi ədəbiyyatda anti böhran idarəetmənin mahiyyətini müəyyənləşdirmək üçün iki əsas yanaşma mövcuddur:

- fərdi bir müəssisəni böhrandan çıxarmaq məqsədi ilə anti-böhran tədbirləri;
- yalnız böhrandan çıxmaq üçün deyil, həm də vaxtında diaqnoz qoyulması, qarşısının alınması və təsirsiz hala gətirilməsi, həmçinin müəssisənin daha da müsbət inkişafının təmin edilməsi üçün bir sıra tədbirlər.

Bankçılıqdakı böhranların təzahürünün və nəticələrinin xüsusiyyətlərinə və onların sosial-iqtisadi münasibətlər sisteminə təsir imkanlarına əsaslanaraq, bank sisteminin antiböhran idarəetmə mexanizmini diqqətlə inkişaf etdirmək lazımdır. Böhranın açıq mərhələsinin bir sıra amillər və səbəblər kifayət qədər inkişaf etdikdə baş verdiyini nəzərə alsaq, problemləri vaxtında müəyyənləşdirməyə və iflasın qarşısını almaq üçün vaxtında adekvat tədbirlər görməyə hazır olmaq çox vacibdir. Eyni zamanda, bank sektorundakı böhran əleyhinə idarəetmənin xüsusiyyətlərini də nəzərə almaq lazımdır.

Birincisi, bankların antiböhran idarəetməsinin təşkili aşağıdakı fərziyyələrdən irəli gəlir (Короткова Э.М., 2016: s. 131 – 132):

- banklardakı böhranlar öncədən təxmin edilə bilər, gözlənilə və səbəb ola bilər və müəyyən dərəcədə təxirə salına və ya sürətlənə bilər;
- böhranlara hazırlaşmaq mümkündür və lazımdır;
- böhran prosesləri müəyyən bir həddə qədər idarə oluna və nəzarət edilə bilər;
- böhranda idarəetmə xüsusi yanaşmalar, xüsusi bilik və təcrübə tələb edir;
- böhrandan çıxma prosesinin idarə edilməsi, nəticələri minimuma endirməyə qadirdir.

İkincisi, antiböhran idarəetmə bankların həm mikro səviyyədə, həm də böhran fenomenlərinin diaqnozu, qarşısının alınması və aradan qaldırılması ilə bağlı fəaliyyətlərinin sistemli, daimi təşkil olunmuş bir rəhbərliyidir. Müvafiq olaraq,

böhran əleyhinə idarəetmə sisteminə aşağıdakılar daxildir (Назарова Е.В., 2017: s. 204):

- böhranın inkişafını proqnozlaşdırmaq və qarşısını almaq üçün hazırlanmış proaktiv antiböhran idarəetmə;
- qeyri-sabit vəziyyəti sabitləşdirməyə yönəlmiş böhran şəraitində idarəetmə;
- məqsədi zərərləri və itirilmiş imkanları minimuma endirmək olan böhrandan çıxma proseslərinin idarəedilməsi.

Beləliklə, geniş bir anlayış mənasında antiböhran idarəetmə, hazırlıq, profilaktik iş və böhran şəraitində işləməyi, həm də müəyyən bir bank səviyyəsində və bütövlükdə bank sistemi səviyyəsindən çıxmaq da daxil olmaqla spesifik fəaliyyətləri nəzərdə tutur.

Üçüncüsü, bankçılıqdakı böhranların fərqli bir səbəbi, müddəti, təsir səviyyəsi və yayılması (yerli və ya makro səviyyədə) var. Bu xüsusiyyətlərdən asılı olaraq, böhran fenomenlərini aradan qaldırmaq üçün müxtəlif tədbirlər hazırlamaq və tətbiq etmək lazımdır.

Dördüncüsü, antiböhran idarəetmə, bank sektorundakı böhran hadisələrinin diaqnozu, qarşısının alınması, zərərsizləşdirilməsi və aradan qaldırılması ilə bağlı idarəetmə qərarları və tədbirləri sistemidir. Bundan əlavə, antiböhran idarəetmə reaktivdir və böhran əlamətlərini dərhal aşkar etməyə və aradan qaldırmağa yönəldilmişdir.

Beşincisi, antiböhran idarəetmə çoxşaxəlidir və müxtəlif aspektlərdə - təşkilati, maliyyə, idarəetmə, hüquqi, iqtisadi cəhətdən nəzərə alınır. Eyni zamanda, onlar antiböhran idarəetmə obyektindən - konkret bir kommersiya bankından və ya bütövlükdə bank sistemindən asılı olaraq fərqlənirlər.

Yuxarıda göstərilənlərə əsaslanaraq bank sisteminin antiböhran idarəetməsinin aşağıdakı prinsiplərini ayırd edə bilərik (Cədvəl 1).

Cədvəl 1: Bank sisteminin antiböhran idarəetməsinin prinsipləri

Prinsiplər	Xarakteristikalar
İdarəetmənin mərkəzləşdirilməsi	Adi bank fəaliyyəti dövründə mərkəzləşmə və mərkəzsizləşmənin optimal tarazlığı və böhran şəraitində mərkəzçilik
Daimilik	Bank sisteminin antiböhran idarə olunması daimi olaraq həyata keçirilməlidir
Komplekslilik	Antiböhran idarəetmə həm bank səviyyəsində, həm də ölkə səviyyəsində bütövlükdə bir idarəetmə qərar sistemidir və bütünlüklə anti-böhran siyasətinin bir hissəsidir.
Adekvat reaksiya	Böhran vəziyyətində böhran fenomenlərinin inkişaf səviyyəsinə uyğun tədbirlərdən istifadə edilməlidir
Qarşısının alınması	Böhran hadisələrinin qarşısını almağa yönəlmiş vasitələrdən istifadə
Efektivlilik	Böhran hadisələrinin aradan qaldırılması üçün optimal variantın seçilməsinə və tətbiq edilməsinə ehtiyac
Operativlik	Dəyişən daxili və xarici amillərə sürətlə uyğunlaşma ehtiyacı
Ssenarilərin (variantlılığın) təhlili	Böhran fenomenlərinin təsiri altında bank sistemindəki mənfi hadisələrin inkişafı üçün fərqli ssenarilərin tətbiq edilməsinə ehtiyac
Məqsədyönlülük	Lazımi nəticələrə tez bir zamanda nail olmaq üçün tapşırıqların aydın şəkildə formalaşdırılması
Nəzarətçilik	Böhranın təzahürlərinə dərhal cavab vermək üçün idarəetmə fəaliyyətləri üzərində daimi nəzarətin olması
Funksionallıq	Bank sisteminin antiböhran idarəetmə subyektləri (səlahiyyətli, mərkəzi bank və kommertsiya bankları) arasında öhdəliklərin bölgüsü
İntegrasiya	Bank sisteminin antiböhran idarəetmə mexanizmi bütövlükdə ölkənin iqtisadi sisteminin inkişaf strategiyasına inteqrasiya olunmalıdır

Mənbə: Корнеев В. Антикризисные инструменты финансовой стабилизации – 2019. – № 12.– s.23

Bank sisteminin antiböhran idarəetməsinin vacib bir xüsusiyyəti, dövlətin əslində antiböhran idarəetmə mövzusu olan bu müddətdə iştirak etməsidir. Dövlətin bu baxımdan əhəmiyyətli rolu V. Korneev tərəfindən vurğulanır: “ anti-böhran tədbirlərinin həyata keçirilməsinə dair ilk və sonrakı cəhdlər ölkələrin və mərkəzi bankların tənzimləyici resurslarının bazarların və bank sistemlərinin sabitləşməsində müəyyənədi amil olduğunu və qaldığını sübut etdi. Hökumət bank sektorundakı likvidlik və real sektorun düzgün maliyyələşdirilməsi problemlərini həll etməyə qədər iqtisadi bir yeniləmə yox idi. Dövlət "özünü

tənzimləmə" konsepsiyasının tətbiqi məhdudlaşdıqda və bazarın "görünməz əli" haqqında klassik tezis dövlətin "qənaət əli" haqqında daha təsirli bir tezizə çevrildiyi zaman "bazar uğursuzluqlarını kompensasiya edir" (Корнеев В., 2019: s. 22).

V.Şpaçuk tərəfindən təklif olunan bank sisteminin antiböhran idarəetmə subyektlərinin təsnifatı ən dolğun təsnifatdır (Шпачук В. 2018). Tədqiqatçı dövlətin böhran əleyhinə idarəetməsinin üç səviyyəsini müəyyənləşdirir:

- ən yüksək (makro səviyyə), bank sisteminin dövlət idarəetməsi sisteminin strateji, ümumi rəhbərliyinin həyata keçirilməsindən, strateji, konseptual vəzifələrinin və qərarlarının müəyyənləşdirilməsindən və həyata keçirilməsindən məsul olan dövlət hakimiyyətinin ən yüksək səviyyəsidir (qanunverici, icraedici, məhkəmə); bank sisteminin formalaşması, təmini və normal, sabit funksiyası və s.;

- mərkəzi (mezo-səviyyə) sistemin taktiki, operativ idarəetməsinin həyata keçirilməsindən, taktiki, əməliyyat və fərdi strateji vəzifələrinin müəyyənləşdirilməsindən və həyata keçirilməsindən məsul olan dövlət funksional qurumları, infrastruktur qurumları və təşkilatlar səviyyəsidir: milli valyutanın sabitliyini təmin etmək, bank sistemi, dövlət və ictimaiyyətin icrası, məqsəd və vəzifələr, dövlət, ictimai və özəl maliyyə maraqlarının qorunması;

- mikro səviyyə bank sisteminin elementlərinin - dövlətləri və kommersiya banklarını, habelə qurumları idarə edən və onların sabit və effektiv fəaliyyətini, müəyyən olunmuş bütün tələb və öhdəliklərin yerinə yetirilməsini təmin etməli olan dövlət sahibləri və menecerlərinin səviyyəsidir və onlar dövlət olaraq dövlət proqramlarını və tapşırıqlarını yerinə yetirirlər.

Bank böhranının növündən asılı olaraq, bank sektorunda dövlətin antiböhran idarəetmə vasitələri seçimini etmək lazımdır. Alimlər bu vasitələri iki qrupa bölürlər: bazar və bazar vasitələri. Birinci qrupa fəvqəladə tədbirlər və bank rəqabətinin məhdudlaşdırılması və fəaliyyət sahələri, ikinci qrupa isə maliyyə, əməliyyat və struktur daxildir. Bu vasitələrin hər birinin özünəməxsus tətbiqi var (Cədvəl 2).

Tədqiqatçılar D. Holşer və M. Quintin (Hoelscher D., 2015: s. 36) sistemli bir bank böhranının dövlət antiböhran idarə olunmasının üç mərhələsini ayırd edirlər ki, bunların hər birində müvafiq vasitələr dəstindən istifadə edilə bilər.

Cədvəl 2: Bank sektorunda dövlət antiböhran idarəetmə vasitələri

Vasitələr	Tətbiq xüsusiyyətləri
Qeyri-bazar	
Fövqəladə xarakterli tədbirlər	Əmanətçilərin "reydlərini" dayandırmaq məqsədilə əmanətlərin qaytarılmasının dayandırılması, əmanətlərin "dondurulması" və bank təhllərinin tətbiqi şəklində ola bilər.
Bank rəqabətliliyinin və fəaliyyət sahəsinin məhdudlaşdırılması	Faiz dərəcələrinin və valyuta əməliyyatlarının tənzimlənməsi, prioritet sahələrə birbaşa kreditlərin verilməsi, dövlətə məxsus bankların gücləndirilməsi, banklar qarşısında milli və regional manəələrin yaradılması. Bank sisteminin yüksək maliyyə itkilərinə və konsentrasiyasına gətirib çıxarır
Bazar	
Maliyyə	Likvidlik problemlərini həll etmək üçün təyin edilmişdir: balansın keyfiyyətinin yaxşılaşdırılması, bankın ödəmə qabiliyyətinin yenilənməsi, bununla birlikdə qeyri-sabitliyin əsas səbəblərinin aradan qaldırılması və əməliyyat və struktur vasitələri ilə tamamlanmalıdır. Bunlara aşağıdakılar daxildir: mərkəzi bankın son instansiya kreditör funksiyasını yerinə yetirməsi, bankların depozitləri və digər öhdəliklərinə dövlət zəmanətlərinin verilməsi, dövlətdən banklara maliyyə yardımının verilməsi, özəl kapitalın cəlb edilməsi, dolaylı dövlət dəstəyi üsulları (bankların vergi sisteminə yenidən baxılması, müəssisələrin banklar qarşısında vaxtı keçmiş öhdəliklərinin qaldırılması)
Əməliyyat	Daxili idarəetmə və səmərəlilik səviyyəsinin artırılmasına yönəldilmişdir. Bunlara aşağıdakılar daxildir: idarəetmə dəyişikliyi, əsas fəaliyyətə yönəlmə və tvininq, etibarlı xarici bankla əməliyyat restrukturizasiyası barədə müqavilə bağlamaq
Struktur	Böhranın əsas səbəblərini maliyyə sektoru səviyyəsində həll etmək, ədalətli rəqabəti və ümumi sistem etibarlılığını təmin etmək məqsədi daşıyır. Bunlara aşağıdakılar daxildir: likvidasiya, bankların birləşməsi, özəlləşdirmə, "pis" aktivlərin idarə edilməsi, bankların tənzimləmə tələblərinə uyğunluğunda güzəşt

Mənbə: Корнеев В. Антикризисные инструменты финансовой стабилизации – 2019. – № 12.– s.25

Hökumətdə, mərkəzi bankda və kommertiya bankı səviyyəsində antiböhran tənziqləməni əhatə edən bank fəaliyyətinin antiböhran idarəetmə sisteminə zərurət aşağıdakı səbəblərdən irəli gəlir:

- ayrı-ayrı qurumlar səviyyəsində və bütövlükdə bank sistemi səviyyəsində sabit bank fəaliyyətinin dəstəklənməsi;

- bankda rəqib bankların fəaliyyəti üçün ciddi risk olan böhranın yaranmasının qarşısının alınması, ölkə iqtisadiyyatının ümumi inkişaf potensialının aşağı salınması;

- bank böhranlarının keyfiyyət proqnozlaşdırılması və qarşısının alınması;

- bankda və bank sistemində böhran vəziyyəti yarandıqda davranış strategiyasının hazırlanması;

- böhran vəziyyətindən asılı olaraq böhrana qarşı tənziqləmə və idarəetmə vasitələrinin vaxtında tətbiqi;

- bank sistemində böhran əlamətləri olduğu təqdirdə, hökumətin təcili müdaxiləsi lazımdır, çünki böhranın mənfi təsiri iqtisadi fəaliyyətin digər sahələrinə və digər ölkələrin iqtisadiyyatlarına çox tez yayılır;

- böhranın xarici və daxili əlamətlərinin aradan qaldırılması;

- böhranı banklar səviyyəsində və bank sistemi səviyyəsində saxlamaq;

- bank qurumlarının iflasının qarşısını almaq;

- bankların özünü təşkil etmə və sabitliyi qorumaq qabiliyyətinin təmin edilməsi;

- bank iflasının bank sisteminin ümumi vəziyyətinə mənfi nəticələrinin azaldılması.

Bank sektorundakı dövlət anti-böhran idarəçiliyinin əsas vəzifəsi, böhran vəziyyətlərinin təzahürlərinin qarşısını almaqdan, yəni maliyyə sabitliyini artırmaqdan və çökmə ehtimalını azaltmaq məqsədilə ölkənin bank sisteminin güclü və zəif tərəflərini daimi qiymətləndirmə və nəzarət etməkdən, həmçinin risklərin vaxtında diaqnozu və tədbirlər sisteminin inkişafından ibarətdir.

Beləliklə, bank sisteminin antiböhran idarə olunması, davamlı olaraq fəaliyyət göstərən və böhranların qarşısının alınmasına, diaqnoz qoyulmasına, təsirsiz hala gətirilməsinə, minimuma endirilməsinə və aradan qaldırılmasına, həmçinin bank sektorunun bütün səviyyələrində nəticələrinin inkişafına yönəlmiş inkişaf etmiş bir əməliyyat və strateji idarəetmə tədbirləri və qərarlar sistemindən ibarətdir.

1.3. Böhran idarəetməsi və bank sisteminin yenidən qurulması arasında qarşılıqlı fəaliyyət çərçivəsinin metodik əsasları

Ayrı-ayrı banklar üçün antiböhran idarəetmə sisteminin öyrənilməsi aşağıdakı suallara cavab verməyi zəruri etdi: böhran əleyhinə idarəetmə iqtisadiyyatın bank sektorunun yenidən qurulması sistemində necə uyğundur və böhran əleyhinə idarəetmə ilə fərdi bankın yenidən qurulması arasında əlaqə nədən ibarətdir.

Bankın yenidən qurulması və antiböhran idarəetmə anlayışları arasındakı əlaqəni aydınlaşdırmaq üçün qeyd etmək lazımdır ki, “yenidən qurulma” ifadəsi bank sistemi və iqtisadiyyatın makro səviyyəsində, mikro səviyyələrdə isə “yenidənqurma” ayrı-ayrı banklar üçün daha çox tətbiq olunur. İ.O. Txaqapsovanın ədalətli iradəsinə görə, "yenidən qurulma", "yenidənqurma" sözünün sinonimi kimi şərh olunur və geniş kontekstdə terminlərin qarışdırılması olduqca məqbuldur, çünki eyni fenomeni ifadə etdikləri üçün anlayışların fərqlənməsi iqtisadi məzmun deyil, etimoloji problemdir (Тхагапсова И., 2017: s.320). Konsepsiyaların qarışdırılması problemləri bankın tənzimləyici və qanunvericilik bazası ilə əlaqədardır.

Sözün düzgün mənasında yenidən qurulma, təşkilati, idarəetmə, maliyyə, istehsal strukturlarında dəyişiklik deməkdir və bir müəssisənin səmərəliliyini və rəqabət qabiliyyətini artırmaq üçün bazar şərtlərinə uyğunlaşma forması kimi qəbul edilir (Лунтовский Г.И., 2018: s. 22). Voronin D.V. qeyd edir ki, yenidənqurulma, müəyyən bir bank qrupunu xilas etmək üçün bir sıra texniki prosedurlar deyil, dövlətin nəzarətində olan bank sistemində, bütün hakimiyyət qollarının çox dəqiq

bir koordinasiya ilə struktur dəyişiklikləri prosesi kimi başa düşülməlidir (Воронин А.А., 2016: s.6).

Birinci mərhələnin yenidən qurulması prosesi bank işinin təşkilatı, hüquqi, idarəetmə və texnoloji bazasında bir-biri ilə əlaqəli dəyişikliklər məcmusu ilə səciyyələnir. Yenidənqurulma prosesində həlledici rol dövlətə aiddir. Mərkəzi Bankın səlahiyyətləri kredit təşkilatlarının fəaliyyətini tənzimləmək və nəzarət vəzifələri ilə məhdudlaşır.

Bank sektorundakı dəyişikliklərin dərinliyindən və spesifik istiqamətindən asılı olaraq, Mərkəzi Bankın səlahiyyətləri və məsuliyyət tədbirləri nəzərə alınmaqla, bank sektorunun dörd səviyyəli yenidən qurulması fərqlənir:

1) pul bazarının müxtəlif seqmentlərinin tənzimlənməsi və yenidən tənzimlənməsi arasındakı əlaqənin optimallaşdırılması;

2) yeni kateqoriyalı kredit təşkilatlarının bazara qəbulu, fəaliyyət göstərən təşkilatlar üçün icazə verilən əməliyyatların (vasitələrin) çeşidinin genişləndirilməsi və ya daraldılması ilə əlaqədar bank sisteminin qurum quruluşunun yenilənməsi;

3) fərdi təşkilatların funksional quruluşunun və ya onların kateqoriyalarının forma dəyişməsi;

4) yenidən qurulmağa məruz qalan kredit təşkilatlarının fəaliyyətinin idarə edilməsi sisteminin təkmilləşdirilməsi.

Birinci səviyyə daxilində yenidən qurulma dedikdə, Mərkəzi Bankın tənzimləmə və nəzarət, bank nəzarəti və audit, yoxlama, yenidən təşkilatlanma sahəsindəki tərkibinə və səlahiyyətlərinə yenidən baxılması, o cümlədən bəzi səlahiyyətlərin əlavə funksiyaları yerinə yetirmək üçün yaradılan digər şöbələrə və ixtisaslaşmış qurumlara verilməsi başa düşülür.

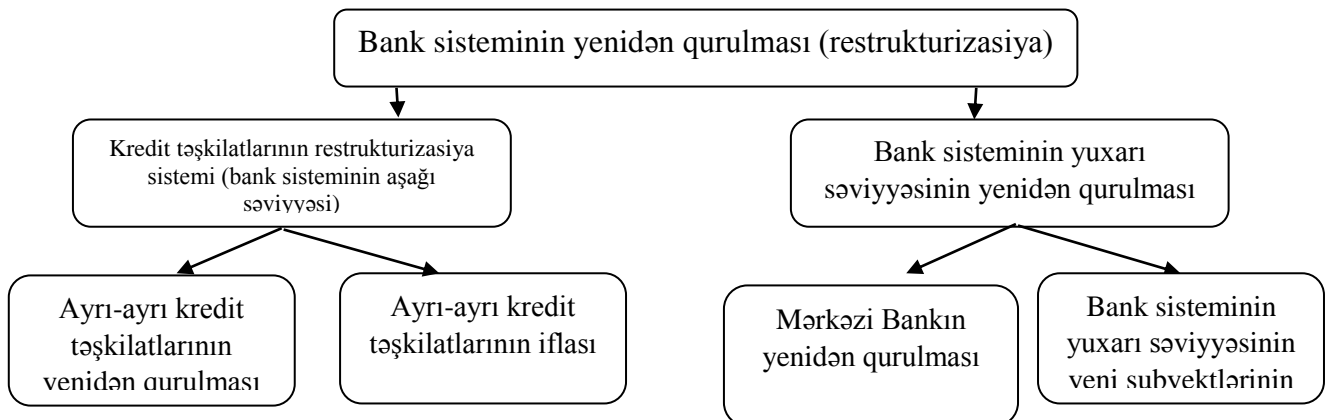
Dünya təcrübəsində ikinci səviyyəli yenidən qurulma, bank sistemində reabilitasiya tədbirlərinin görülməsi və bank sektorunda sistemli bir böhranın qarşısının alınması üçün səlahiyyət və məsuliyyət verilən ixtisaslaşdırılmış hədəf zəmanət və sığorta fondlarının yaradılması ilə xarakterizə olunur. Bu cür fondların

yaradılmasında məqsəd, xarici siyasi təzyiq amillərindən asılı olmayaraq, "xəstə" bankların bərpası və xilas edilməsi üçün bir məqsəd - əmanətçilərin və kreditorların qorunması sistemi ilə ölkə iqtisadiyyatına dəstək verməklə peşəkar fəaliyyət göstərməkdən ibarətdir.

Üçüncü səviyyəli yenidən qurulması, müflis kredit təşkilatlarının fəaliyyətinin kapital strukturundakı əsaslı dəyişikliklər və nəzarətin digər investora verilməsi (bankın bir iş olaraq qiymətləndirilməsi və satılması) əsasında yenidən qurulması deməkdir. Bu cür investora olmadıqda, nəzarət ixtisaslaşdırılmış zəmanət sığorta fondlarına və ya onlar olmadıqda nəzarət və təmizləmə orqanlarına ötürülür.

Dördüncü səviyyəli yenidən qurulma, problemlə banklarda müvəqqəti rəhbərliyin tətbiqi, məcburi (xarici) idarəetmə, xarici idarəetmə funksiyaları daxil olmaqla, idarəetmə dəyişikliyi mexanizmlərini (prosedurlarını) müəyyənləşdirir. Xarici idarəetmənin xüsusiyyətləri, arbitraj qurumları ilə birlikdə Mərkəzi Bankın lisenziyaları altında işləyən menecerlərin fəaliyyəti ilə əlaqələndirilir.

Sxem 1: Yenidən qurulmanın səviyyələri

Mənbə: Викулин А.Ю., остатейный комментарий к Федеральному Закону « О реструктуризации кредитных организаций» 2015: s. 152

Qryaznova A.G., Novikov V.M. "bank sektorunun yenidən qurulması" və "bank sisteminin yenidən qurulması" anlayışlarını ayırmağa çalışıb. Onlar bank sisteminin yenidən qurulmasının "iqtisadiyyatın davamlı yenidən qurulmasındakı dəyişikliklərin funksional hissəsi" olduğunu qeyd ediblər (Грязновой А.Г., , 2019:s.28).

Vikulin A.Y. bank sisteminin yenidən qurulması və ayrı-ayrı bankın yenidən qurulması konsepsiyalarını Sxem 1-də izah edib.

Sxem 1-də təklif olunan yanaşmanı bank sisteminin yenidən qurulması ilə antiböhran idarəetmə arasındakı qarşılıqlı əlaqələrin çərçivəsini müəyyənləşdirməyə imkan verən ən düzgün yanaşma hesab etmək olar. Fərdi bankla əlaqəli olaraq, yenidən qurulma, bankın cari vəziyyətindəki dəyişiklik deməkdir, yəni təşkilati quruluşu, aktivləri və öhdəliklərinin həcmi və şərtləri, borc və debitor borclarının quruluşu deməkdir. Fərdi kredit təşkilatının yenidən qurulması, aktiv və öhdəliklərinin strukturunda, daxili təşkilati strukturunun quruluşunda və fəaliyyətinin idarə edilməsi strukturunda bu cür dəyişiklikləri nəzərdə tutur ki, bu da nəticədə maliyyə qeyri-sabitliyinin aradan qaldırılmasına və bankın ödəmə qabiliyyətinin bərpa olunmasına səbəb olmalıdır.

Kommersiya banklarının birbaşa yenidən qurulmasının həyata keçirilməsi və kredit təşkilatları sisteminin yenidən qurulmasının idarə olunması o qədər bir-birinə bağlıdır və bir-birindən asılıdır ki, qarşıya qoyulmuş hədəflərə çatmaq baxımından bir-birləri olmadan mövcud ola bilməzlər (Викунин А.Ю., 2015: s. 156). Ayrı-ayrı bankların yenidən qurulması sistemi bütövlükdə dəyişdirilmədən təsirli ola bilməz. Ayrı-ayrı bankların yenidən qurulması, MB-ın tənzimləmə funksiyalarına, xüsusən də MB-ın Yenidənqurma və Nəzarət şöbəsinin funksiyalarına aiddir. Bu iş bankın ödəmə qabiliyyətini bərpa etmək və ya problemlə bank kimi likvidasiya etmək üçün tədbirlərin alınmasını nəzərdə tutur. Yenidənqurulma, Mərkəzi Bankın əmrinə əsasən tədbirlərin müstəqil həyata keçirilməsini və ya Kredit Təşkilatlarının Yenidən Qurulması Agentliyi ilə müqavilə əsasında fəaliyyət göstərməsini əhatə edir.

Bankın yenidən qurulması problemlərinə dair müasir ədəbiyyatda (Литун О.Н.,2015:s. 21), mikro səviyyədə yenidən qurulmanın xüsusiyyətləri göstərilir:

1. Bankın yenidən qurulması tarixi bir xarakter daşıyır, mərhələlərlə inkişaf edir (böhran əleyhinə, sabitləşmə, yenilik).

2. Yenidənqurma strateji tənzimləmə istiqamətidir və çox dəyişkən, alternativ xarakter daşıyır.

3. Prosesin başlanğıcı nöqteyi-nəzərindən aktiv və məcburi hissələrə bölünür.

4. İcra formaları bankın yenidən təşkili, beynəlmilləşməsi, ixtisaslaşması ola bilər.

Antiböhran idarəetmənin effektivliyi xərclənən mənbələrlə müqayisədə böhranın azaldılması, lokalizasiyası və ya müsbət istifadəsi məqsədlərinə çatma dərəcəsi ilə xarakterizə olunur.

Dünya təcrübəsindən də görüldüyü kimi, çətin vəziyyətdə olan bankların kapitalındakı artım dövlətin fəal rolu olmadan nadir hallarda mümkün olur. Səhmdar olduqları bankları kapitalizasiya etmək üçün özəl sektor müəssisələrinin imkanları olduqca azdır; yeni şəraitdə səhmdarların özləri borc vəsaitlərinə ehtiyac duyurlar. Yeni fondların tətbiqi bankın likvidliyini yaxşılaşdırmaqla yanaşı, alınan vəsaitləri gəlirli layihələrə yönəldərək investisiyaların strukturunu da dəyişdirməyə imkan verir. Bu metod, immobilizasiya olunmuş aktivlərin böyük bir hissəsi və aşağı balans likvidliyi ilə ən mühüm üsuldur. Öhdəliklərin bankda iştirak payları şəklində yenidən qeydiyyatdan keçməsinin üstünlüyü ondan ibarətdir ki, yeni vəsait axtarışı tələb olunmur, lakin bu, aktivlərin strukturunun dəyişdirilməsi problemini həll etmir və kreditorların razılığı tələb olunur.

Yenidənqurulma şəraitində bankların antiböhran idarəetmə metodları arasında aktivlərin və xüsusilə ümitsiz kreditlərin keyfiyyətinin artırılması probleminin həlli ön plana çıxır. Sabit və ya yenidən işlənmiş qiymətə almaq və ya işlək olmayan aktivləri (vaxtı keçmiş kreditlər, debitor borcları, likvid olmayan qiymətli kağızlar, satışa qoyulmayan daşınmaz əmlak) təmizləmə təşkilatlarının sərəncamına vermək ən təsirli yenidənqurulma vasitəsidir.

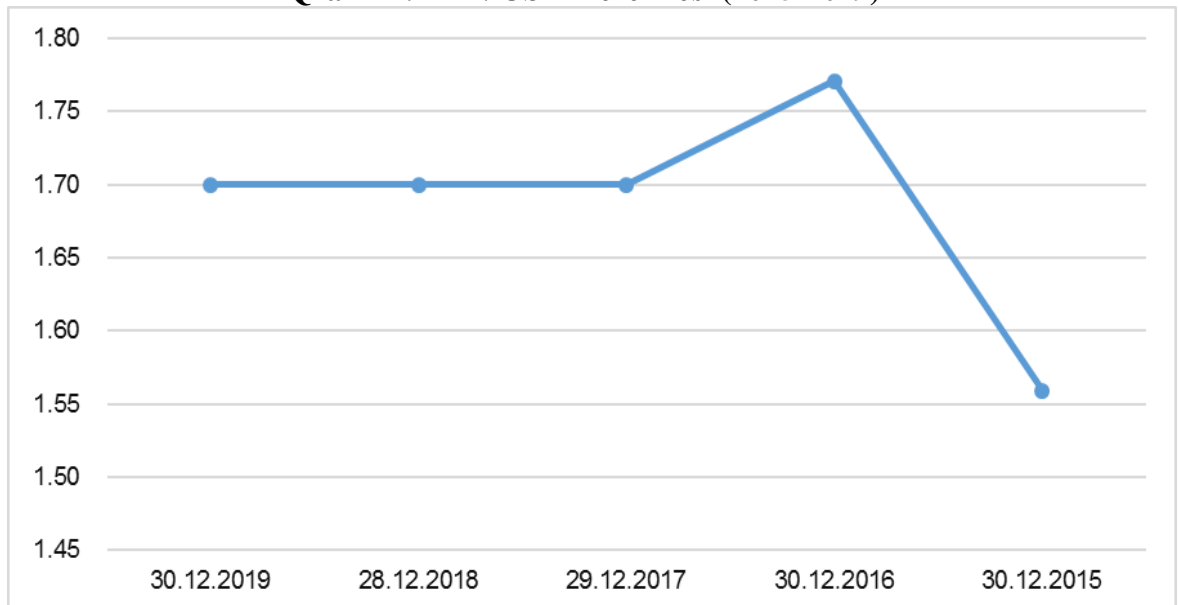
Bir çox ölkənin hökumətləri bank aktivlərini satmaq üçün xüsusi şirkətlər yaradıblar. Bu cür şirkətlər tamamilə fərqli bank sistemləri və iqtisadi inkişaf səviyyələri olan ölkələrdə, məsələn, ABŞ, İsveç və Taylandda yaradılmışdır.

FƏSİL II. BANK SİSTEMİNDƏ ANTİBÖHRAN TƏDBİRLƏRİNİN REALLAŞDIRILMASI MÖVCUD VƏZİYYƏTİNİN TƏHLİLİ VƏ QIYMƏTLƏNDİRİLMƏSİ

2.1. Bank sisteminin dayanıqlığının təminatında pul-kredit siyasətinin rolunun qiymətləndirilməsi

2015-ci ilin iyul ayının sonundan bəri dünya satış mərkəzində neftin qiymətindəki kəskin azalma valyuta bazarına və məzənnəyə təsiri bir daha artırdı. Əsas məqsəd tədiyyə balansının və ölkənin dövlətlərarası ödəmə qabiliyyətinin strateji sabitliyini təmin etmək üçün dünya satış mərkəzlərində baş verən son iqtisadi qarışıqlıq fonunda ixracı təşviq etməkdir. Mərkəzi Bankın İdarəetmə Qrupu, qeyri-neft sahəsindəki iqtisadi böyüməni artırmaq, kreditlərdə azalmanı sürətləndirərək investisiyalara dəstək vermək, kiçik və orta sahibkarlıq subyektlərinin maliyyə vəziyyətini və ipoteka kreditlərinin dəyərini artırmaq üçün faiz dərəcəsini 3% -dən aşağı saldı. Bu qərar manatın daha da devalvasiyası idi. 20 dekabr 2015-ci ildən sonra bir dollar artıq 1,55 manat idi.

Qrafik 1: AZN-USD məzənnəsi (2015-2019)

Mənbə: Azərbaycan Respublikasının Mərkəzi Bankı
<https://www.cbar.az/page-42/monetary-indicators> 01.01.2020

Manat üçün ən uyğun dövr 2015-2019-cu illərdir. Qiymətləndirmədən əvvəl 100 dollar əvvəl 450.000 manat (90 manat), daha sonra 385.000 manat (77 manat) ilə əvəz edilmişdir. O dövr üçün bu, indikindən az olsa da, daha böyük bir məbləğ hesab olunurdu.

Qrafikdən məlum olur ki, 2016-cı ilin 4 ayında manat möhkəmləndi və 8 ayda ucuzlaşdı. Bununla belə, valyuta bazarlarında 5 mühüm dönüş nöqtəsi olmuşdur. Valyuta məzənnəsindəki tendensiyanın davam etməsi, valyuta alverçiləri cəmiyyətinin bir çox üzvünün bəzi hallarda birtərəfli olmasına səbəb oldu - al və ya sat. Son 10 ildə Azərbaycan dünya iqtisadiyyatının artım tempinə görə lider mövqeyini qoruyub saxlamışdır. Uğurlu neft strategiyasından əldə olunan gəlirlər infrastrukturunu modernləşdirdi, qeyri-neft iqtisadiyyatını gücləndirdi, sosial rifah təmin etdi, dövlət aktivlərini artırdı və ÜDM-dən çox strateji valyuta ehtiyatları yaratdı. AR-da iqtisadi inkişafa, o cümlədən 2014-cü ildə neft qiymətlərinin aşağı düşməsi və ticarət ölkələrindəki iqtisadi problemlər, ödəmə və qeyri-neft kəsirləri, institusional və struktur çətinliklər, bank və maliyyə səbəbindən ölkədə iqtisadi artımın zəifləməsinə yeni bir yanaşma proseslərin köçürülməsi lazımdır.

Müasir dövrdə neftin qiymətləri düşdü və qiymət dəyişkənliyi artdı: 2008-ci ildə neft 150 dollar idi, 2016-cı ildə isə 30 dollardan az idi. Neftin belə bir global enməsi AR iqtisadiyyatına böyük təsir göstərdi. DSK-nin məlumatına görə, artım tempi 2010-2014-cü illər arasında illik orta hesabla 2,7% -ə düşüb. 2015-ci ildə ixrac imkanlarının və dövlət gəlirlərinin azalması işsizliyin əvvəlki ilə nisbətən 2% artması ilə nəticələndi.

Makroiqtisadi fərziyələrə əsaslanaraq, 2019-cu il və orta müddət üçün pul planı düşməyə və davamlı inflyasiyaya dözümlü sosial-iqtisadi dünya yaratmağı və iqtisadi artımı daha da sürətləndirməyi hədəfləyir.

Cədvəl 3: 2009-2019 Pul icmalı (dövrün son mln. manat una)

İl, ay	Xalis Xarici Aktivlər	Xalis Daxili Aktivlər	İqtisadiyyata istəklər	Əhatəli pul kütləsi	Əhatəli pul kütləsi, manatla	Manatın dövriyyə hərəkəti
2009	3899,4	4861,0	8666,4	8568,2	6268,2	5,74
2010	4612,5	5122,4	9995,7	11638,5	8395,5	5,15
2011	7867,8	6158,5	12814,2	14812,2	11688,3	4,64
2012	8285,2	8591,3	16126,3	15823,3	14912,4	3,83
2013	9924,7	9388,7	16840,0	18375,4	16556,8	3,63
2014	105919,7	12289,5	21502,3	22655,2	18548,8	3,40
2015	24044,5	11374,0	25527,2	22814,5	8736,1	6,44
2016	7858,2	12854,5	18052,8	21983,5	12646,3	5,34
2017	15553,3	7468,7	11128,2	23083,2	13566,4	5,73
2018	14886,8	9198,7	13158,8	26158,5	15743,6	5,55
2019	15923,1	7779,3	1382,2	25615,4	13871,7	5,34

Mənbə: Azərbaycan Respublikasının Mərkəzi Bankı,
<https://www.cbar.az/page-42/monetary-indicators> 30.12.2019

Son illərdə milli valyutanın ikiqat ucuzlaşması başa çatdıqdan sonra, 2017-ci ildə Azərbaycan Respublikasında maksimum inflyasiya səviyyəsi düşdü və inflyasiya səviyyəsi 12,8% təşkil etdi. Yüksək inflyasiyanın qarşısını almaq üçün sərt pul siyasətini davam etdirmək vacibdir, bu da iqtisadi fəaliyyətlə yanaşı investisiya fəaliyyətində də bərpa olunmanı təxirə salır. Digər tərəfdən bu, milli valyutaya inamın bərpasına mane olur. Nəticədə həm biznes, həm də ev əmanətləri xarici valyutanın üstünlük təşkil edir. Beləliklə, 2017-ci ildə bir əvvəlki ilə nisbətən bank sektorundakı əmanətlərin ümumi həcmində xarici valyuta depozitlərinin payı 3 fənt azalaraq 72,4% təşkil etdi. 2018-ci ildə tədiyyə balansında artım və pul bazarında bərabər şəraitin qorunması milli valyutanın sabitləşməsinə səbəb oldu və nəticədə dollarlaşma prosedurunun azalmasına səbəb oldu. Dollarizasiya 2018-ci ildə 7,2 fənt azalıb. 2017-ci ilə nisbətən 65,3 % təşkil edib.

İqtisadiyyatda yüksək inflyasiya bank sektorundakı nağd pul potensialının ən yüksək həddə olduğu bir dövrdə də mövcud olsa da, ilk növbədə real sektorun çox məhdud potensialını əks etdirir. İqtisadiyyatın mənfi tərəfi, inflyasiya üçün yüksək potensial budur ki, pul siyasəti yolu ilə investisiyaları artırmaq mümkün deyil. Belə

bir vəziyyətdə iş dünyası mövcud mənbələrdən uzunmüddətli perspektivdə daha diqqətli istifadə etməyi üstün tutur. Çünki işgüzar yanaşma budur ki, yüksək inflyasiya riski olduqda, mərkəzi banklar həmişə bahalı pul siyasətini həyata keçirirlər ki, bu da pul siyasəti sərt olduğu təqdirdə ticarət sektorunda mənfəətin məhdudlaşmasına və tələbin azaldılmasına və yavaşlamaya səbəb ola bilər.

Cədvəl 1 ÜDM-i manat və dollarla, adambaşına düşən ÜDM, inflyasiya və manat məzənnəsini təqdim edir.

Cədvəl 4: Makro iqtisadi göstərici 2015-2019-cu illərdə

Göstəricilər	Ölçü vahidi	2015	2016	2017	2018	2019
Ümumi Daxili Məhsul (ÜDM)	mlrd.manat	57.0	55.8	61.4	71.5	77.8
	mlrd. ABŞ dollar	75.3	55.1	37.7	42.9	46.9
artım tempi	%	2.7	1.4	-3.6	0.6	3.8
Qeyri-neft bölməsi	mlrd.manat	35.4	37.7	43.0	45.8	67.0
Çoxalma dinamikası	%	7.2	1.3	-4.5	3.7	2.9
Neft bölməsi	mlrd.manat	23.8	15.5	23.5	28.0	34.8
Çoxalma dinamikası	%	-2.9	1.4	2.0	-7.0	0.6
Hər nəfərə düşən ÜDM-in həcmi	manat	6489.1	5927.7	6678.7	7337.0	8787.3
	ABŞ dolları	7770.7	5582.5	3769.7	4379.6	4550.2
məzənnə	1\$/manat	0,8856	10,474	16,778	1.7321	1.700
inflyasiya	%	103.6	106.0	167.5	145.8	323.4

Mənbə: Azərbaycan Respublikası Dövlət Statistika Komitəsi,
<https://www.stat.gov.az/> 01.01.2020

Təhlil göstərir ki, inflyasiya son zamanlar ən çox pul olmayan səbəblərdən yaranıb. Beləliklə, inflyasiyanın xarici amilinin yüksək dəyişkənliyi qeyd edildi, inzibati xərclərdəki dəyişiklik və inflyasiya ehtimalları inflyasiyanın özünə təsir etdi. Balanslaşdırılmış VB ilə ticarət tərəfdaşı ölkələrdə müşahidə olunan inflyasiya prosedurları və ilin sonuna azn-in möhkəmlənməsi, həmçinin müxtəlif məhsul qrupları üçün tələb və təklifin müqayisəsindəki dəyişikliklər inflyasiyanın vacib faktları kimi qəbul edildi. 2015-ci ildə neft qiymətlərindəki enmə tendensiyasının tətbiqi, resurslarla zəngin ölkələrin iqtisadiyyatına, eləcə də ölkəmizin iqtisadiyyatına mənfi təsirini göstərdi. Bununla belə, cədvəldən də görüldüyü kimi, 2015-ci ildə ÜDM-in real artımı 2,7% olsa da, 2016-cı ildə müvafiq artım templərində azalma, 2017-ci ildə isə neft sektorunda real artım az

(1%) və qeyri-real olmuşdur. Neft sektorunda məhdudlaşdırma (-3,6%) ümumilikdə ÜDM-in 3,2% azalmasına səbəb oldu. Lakin 2016-cı ildə başlanan qeyri-neft sektorunun inkişafı üzrə dövlət proqramı, habelə bu sektorda maliyyə siyasətində görülən tədbirlər və ölkənin qeyri-neft sektorundakı mühüm sahələrə verdiyi yardım nəticəsində, bu ÜDM artımının ümumi dinamikasına müsbət təsir göstərmişdir. Bununla belə, 2018-ci ildə neft ÜDM-də azalma olmasına baxmayaraq (-6.0%), qeyri-neft ÜDM 2.7%, ÜDM isə 0.3% artdı. 2019-cu ildə qeyri-neft ÜDM hesabına 1,5% həqiqi ÜDM artımı əldə edilmişdir.

2015-ci ilə nisbətən adambaşına ÜDM azaldı. Beləliklə, 2015-ci ildə adambaşına düşən ÜDM 7.980 dollar idi və 2019-cu ilin sonunda bu nəticə 4.670 dollar oldu. Müqayisə üçün 2019-cu ildə müvafiq rəqəm Qazaxıstanda ABŞ dollarına, Rusiyada 11,436 ABŞ dollarına, Türkiyədə 9,456 ABŞ dollarına və Gürcüstanda 4500 ABŞ dollarına bərabər idi.

Cədvəl 5: Nağd xarici valyutayla mübadilə əməliyyatı

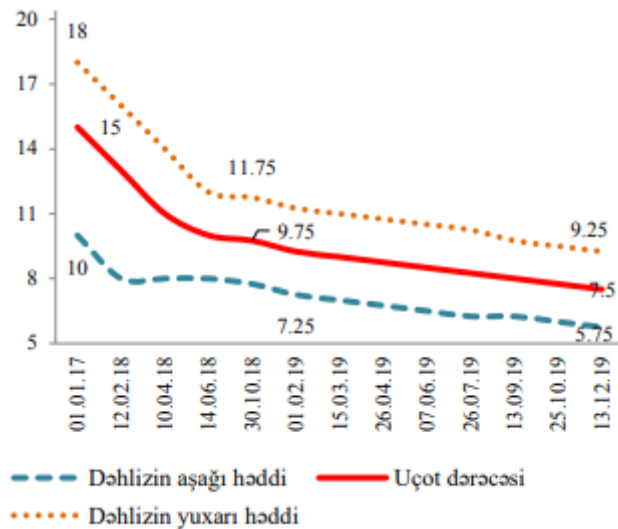
İllər	ABŞ dolları	AVRO	Rusiya rublu	ABŞ dolları	AVRO	Rusiya rublu	ABŞ dolları	AVRO	Rusiya rublu
	Alış (mln valyuta vahidi)			Satış (mln valyuta vahidi)			Orta məzənnə, manat		
2009	1577.3	58.8	1263.3	4758.8	779.7	268.7	0.8508	1.2243	0.0448
2010	1538.9	65.8	1199.0	5828.3	759.8	198.0	0.7045	1.2254	0.0323
2011	1362.5	115.2	2308.6	5422.5	1138.8	638.7	0.8012	1.0594	0.0365
2012	1888.6	258.3	5385.5	6663.0	1581.7	493.6	0.7799	1.0812	0.0389
2013	2612.2	417.8	9668.2	9388.4	2674.4	1673	0.7712	1.0267	0.0314
2014	3012.7	519.3	16494.8	9127.4	2778.4	977.5	0.7734	1.0534	0.0237
2015	3487.5	383.8	12638.6	9493.2	2128.5	2518.2	0.7777	1.0567	0.0318
2016	3593.3	223.4	9552.7	12638.5	1155.6	2586.8	1.0033	1.2237	0.0192
2017	2558.6	272.5	11598.8	30136.0	555.0	2415.8	1.5045	1.8814	0.046
2018	1755.3	212.3	15134.6	1759.8	548.7	2542.6	1.8278	1.8793	0.0389
2019	2059.3	313.6	16491.6	3514.2	612.8	1235	1.7812	2.0056	0.0366

Mənbə: Azərbaycan Respublikasının Mərkəzi Bankı,
<https://www.cbar.az/page-39/statistics>, 01.01.2020

2018-ci ildə ümumi VB həcmi əvvəlki ilə nisbətən azaldı. Əvvəlki ilə nisbətən ABŞ dollarındakı valyuta əməliyyatlarının həcmi 5,7%, avro ilə tutumu isə 5,6% azalıb. Müəyyən bir müddət ərzində Dünya Bankının əməliyyatlarının 84% -i ABŞ dolları, 18% -i digər valyutalarda həyata keçirildi. Xarici valyuta nağd bazarının seqmentində də VB həcmində azalma müşahidə edilmişdir. Banklar

2017-ci ildə 456,5 milyon dollar xalis valyuta satırdılarsa, 2018-ci ildə milli valyutanın məzənnəsinin sabitliyi səbəbindən 27,8 milyon dollar satıldı. əməliyyatların sayında artım oldu. Nağdsız pul bazarında əməliyyatların həcmi 35,6 milyard ABŞ dolları olmuşdur. O cümlədən, nağdsız DB ilə əməliyyatların 84,4% -i dollar, 17,5% -i isə digər valyutalarla həyata keçirilib. Nağdsız valyuta əməliyyatlarının 34% -i BVB-də, 68% -i BDVB-də aparılıb. Hesabat dövründə bankların xarici valyuta ilə əməliyyatlarının həcmi 8 milyard ABŞ dolları təşkil etmişdir. 2019-cu ildə manatın xarici valyutalara nisbətdə məzənnəsi tədiyə balansındakı trendə uyğun olaraq inkişaf etmişdir. Mövcudluğu, ixracatın xüsusi həcmindəki artım və idxal əvəzetmə siyasəti səbəbindən ölkəyə xarici valyuta axınının artması Dünya Bankındakı vəziyyəti daha da sabitləşdirdi. Bu makroiqtisadi siyasət islahatları nəticəsində milli valyutanın dollara nisbəti yüzə 5 artdı.

Qrafik 2: Faiz dahlizinin parametrləri,%

Mənbə: <https://uploads.cbar.az/assets/b8b99630090eac66b257cd795.pdf>

2019-cu ildə pul siyasəti alətləri faktiki inflyasiyanın hədəf aralığının mərkəzindən aşağı olması və bank sistemindəki artıq likvidlik nəzərə alınaraq tətbiq olundu. İl boyunca Mərkəzi Bank, makroiqtisadi tendensiyalar, yenilənmiş proqnozlar, o cümlədən, daxili və xarici riskləri əsas götürərək likvidliklə

əməliyyatlar üzrə faiz dərəcəsi parametrlərinə lazımi düzəlişlər etdi. Mərkəzi Bankın İdarə Heyəti 2019-cu ildə faiz dəhlizinin parametrlərini 8 dəfə müzakirə etdi. Uçot dərəcəsinin tədricən 9,76% -dən 7,6% -ə, faiz zolağının yuxarı sərhədinin 11,76% -dən 9,26% -ə və daha aşağı səviyyəyə endirilməsi barədə qərarlar qəbul edildi sərhəd 7.75% -dən 5.75% -ə qədərdir. 2019-cu ildə iqtisadiyyatda pula olan tələbi ödəmək və likvidliyi səmərəli idarə etmək üçün Mərkəzi Bank ayrı-ayrı dövrlər ərzində aktiv bazar fəaliyyətlərini davam etdirdi. İl ərzində kredit fəaliyyətindəki nisbi artıma baxmayaraq, bank sistemi likvidliyin əhəmiyyətli dərəcədə çox olmasına davam etdi. Bu, Mərkəzi Bankın həyata keçirdiyi sterilizasiya əməliyyatlarına ciddi tələbin olması ilə nəticələndi.

2.2. Bank risklərinə sistemli yanaşma və risklərin zərərsizləşdirilməsinin təhlili

Dövlətimizdə bank sektorunda risklərin idarə olunması və ümumilikdə risk menecmentinin parametrlərinə AccessBankın timsalında nəzər yetirək. AccessBank-a uyğun risklərin idarə olunması bu məqsədlə gerçəkləşir.

1. Bankın fəaliyyət növünün bütün istiqamətləri boyunca mənfəətlilik göstəricilərinin optimal hala salınması
2. Risklərin idarə olunmasına uyğun bankın bütün bölmələri tərəfindən müəyyən olunan qayda və əməliyyatlara əməl olunması
3. Bankın fəaliyyəti dövründə itkilərə səbəb gətirib çıxara biləcək risklərin minimuma salınması
4. Risklərin kreditörlərin və əmanət sahiblərinin maraqlarına təhlükə törətməyəcək səviyyədə qorunması

**Cədvəl 6: AccessBankın kreditlərə uyğun stress-test Faktiki rəqəmləri
30.12.2020 (min .AZN)**

	2%-lə təsnif olunmuş	10%-lə təsnif olunmuş	30%-lə t təsnif olunmuş	60%-b təsnif olunmuş	100%-lə təsnif olunmuş	Zamanı bitmiş kreditləri n
1.Biznes üçün kreditləri	213082	118	179	222	1674	2194
2.İstehlak üçün kreditləri	31205	8	17	9	35	70
Toplam	295091	127	196	232	1710	2264
Proqnoz (yumşaq ssenari) 30/12/2020						
	2%-lə təsnif olunmuş	10%-lə təsnif olunmuş	30%-lə t təsnif olunmuş	60% b t təsnif olunmuş	100%-lə təsnif olunmuş	Zamanı bitmiş kreditləri n
1.Biznes üçün kreditləri	277080	112	170	211	1590	2083
2.İstehlak üçün kreditləri	32765	8	16	9	33	66
Toplam	309845	120	186	220	1623	2149
Proqnoz (pessimist ssenari) 30/12/2020						
	2%-lə təsnif olunmuş	10%-lə təsnif olunmuş	30%-lə təsnif olunmuş	60%-lə təsnif olunmuş	100%-lə təsnif olunmuş	Zamanı bitmiş kreditləri n
1.Biznes üçün kreditləri	211109	142	215	266	2009	2632
2.İstehlak üçün kreditləri	25964	10	20	11	42	83
Toplam	263073	152	235	277	2051	2715

Mənbə: <https://www.accessbank.az/en/>

Faiz göstəricisi riski - aktiv və passivlərdə % göstəricisinin dəyişməsi sayəsində meydana gələn riskdir.Bankın reallaşdırdığı faiz göstəricisi siyasəti şirkətin aktiv və öhdəliklərinin % riskinə həssas olmasının nəzərdə tutulması ilə mütəmadi formada aktiv və passivlərin dəyərləndirilməsi üsulu ilə görülür. Faiz göstəricilərindəki dəyişikliklərin bankın maliyyə parametrlərinə və ümumi kapitalına təsir dairəsi minimallaşdırmaq məqsədilə daim nəzarətdə qorunur. Stabil

və dəyişən faizi olan aktiv və passivlərin optimal formada tarazlığının təmin edilməsi yönündə faiz göstəriciləri proqnozlaşdırılır və limitlər tapılır.

Cədvəl 7: AccessBank: 30 Dekabr 2020 (min .AZN)

Ərazilər	Kreditlər		Vaxtı keçmiş kreditlər	
	Müştəri sayı	Məbləğ	Məbləğ	Portfeldə çəkisi
Bakı	45352	152334	946	0,63%
Xırdalan	5117	13557	20	0,19%
Sumqayıt	5829	16537	210	1,28%
Gəncə	12939	27754	139	0,51%
Şəki	43458	6241	509	8,17%
Lənkəran	7063	14973	79	0,54%
Xaçmaz	5796	10381	47	0,46%
Mingəçevir	5170	14011	183	1
Qazax	5478	7130	28	0,38%
Zaqatala	4162	5044	49	0,98%
Cəlilabad	4810	70004	18	0,27%
Səlyan	5806	9097	25	0,28%
Göyçay	2959	6344	4	0,07%
Bərdə	3180	4789	12	0,26%
İmişli	1240	2164	0	0,00%
Cəmi	119501	297357	2209	0,7 5%

Mənbə: <https://www.accessbank.az/en/>

Şöbələrinin gündəlik likvidliyinə tam nəzarəti Xəzinədarlıq gerçəkləşdirir. Bankın Ani likvidlik göstəricisi 1 45.37% (2020-ci ilin axırına) qədərdir.

Xarici kapital riski, həmçinin açıq valyuta durumu. Xarici valyutayla əlaqəli meydana çıxma biləcək hər hansı riskin qarşısını almaq üçün hər zaman Bankın valyuta mövqeyi nəzarətdə saxlanılır. Bankın sərbəst edilən vəsaitlərində əsas yeri USD və EUR-nun mövqeyi aktivlərin dəyişilməsi müddətində Azərbaycandan Mərkəzi Bankının qəbul etdiyi normativlərə əsasən tənzim olunur. Bankın toplu kapitalı AZN-lə müəyyən olunur.

Cədvəl 8: AccessBank: risk dərəcəsinə uyğun ölçülmüş aktivlərdən asılı formada kapitalin adekvatlıq göstəricisinin (əmsallarının) müəyyən edilməsi

KAPİTAL VƏSAİTLƏRİ	min AZN
1.1 formalı kapital (Əsas kapital) (Toplu kapitalın 50 % kiçik olmamalıdır)	68 055,93
a) Adi səhmlər (tam formada ödənilən paylar)	67 900,00
b) Kumulyativ olmayan zamansız imtiyazlı səhmlər	
c) Səhmlərin emissiyasından yaranan digər vəsait	
d) Paylaşılmış xalis gəlir (zərəri), toplam	254,95
d1) pul ehtiyatları (fondları)	0,00
d2) ötən illərin gəlir (ziyanı)	254,95
d3) (çıx) cari dövrün zərəri	0,00
2.1 formalı kapitaldan tutulmalar	4 116,35
a) Maddi olmayan aktivlər	4 116,35
3. Tutulma olandan sonra I formalı kapitalı (1—2)	63 949,60
4. II formalı kapital (1 formalı kapitalın məbləğindən artıq olmamalıdır)	26 385,34
a) Cari dövrün mənfəəti	17 542,36
b) Ümumi ehtiyatlar (aktivlər üzrə yaradılan adi ehtiyatlardan artıq olmamaqla)	4 045,70
c) Kapitalın başqa vəsaitləri	4 828,35
5. Toplu kapital (3+4)	90 354,94
6. Toplu kapitaldan tutulmalar:	40,00
a) Birləşməmiş (konsolidasiyə edilməmiş) törəmə banka və başqa maliyyə bölmələrinin kapitalına və bütün bank olmayan idarələr kapital investisiyaları, həmçinin qarşılıqlı investisiyalar	
b) Bütün başqa investisiyalar (xalis)	40,00
7. Tutulma olandan sonra toplu kapital (5-6)	90 284,94
8. Risk dərəcəsinə uyğun ölçülmüş son aktivlər (V1- VII cədvəlidən)	324 587,62

Mənbə: <https://www.accessbank.az/en/>

Kredit riski özlüyündə bank önündə kredit öhdəliklərinin III tərəf baxımdan edilməməsi riskini göstərir. Kredit risklərinin kəmiyyətinin müəyyən edilməsi yalnız müxtəlif müştəri üçün kreditin verilməməsi ehtimalının hesablanması

sayılmır. O, eləcə də risklərin xüsusi olaraq müştəriyə yaxud sənaye üçün konsentrasiyasını və girovun qiymətinə dəyişiklikləri göstərməlidir. Bu tip informasiyalar bütün kredit göstəricisi və yaxud müxtəlif kreditlər üzrə risklərin müəyyən edilməsi üçün analiz olunmalıdır.

Cədvəl 9: AccessBank:30 Dekabr 2020 (min. AZN) Kredit Risklərinin təhlili

İqtisadi Sahələr	Kreditlər		Zamanı ötmüş kreditlər	
	Vətəndaş sayı	Dəyər	Dəyər	Porfeldə çəkisi (%)
Ticarət	28 094	151 727	1322	0,88%
Xidmət	17 694	51 750	108	0,39%
Daşınma	3 532	5 716	65	1,10%
İstehsal	3 665	16 354	235	1,46%
Kənd təsərrüfatı	29 695	30 879	350	0,89%
İnşaat	7	532	0	0,00%
İstehlak kreditləri	36 223	24 951	67	0,27%
Əməkdaşlara	678	6 323	5	0,08%
Başqa	3	69	42	88,05%
Toplam	119 498	297 364	2 259	0,78%

Mənbə: <https://www.accessbank.az/en/>

Kreditlərin risk göstəricisinə uyğun təsnifatı və yaradılmış ehtiyatlar Kreditlər risk göstəricisinə müvafiq Mərkəzi Bankın Aktivlərin təsnif olunması və mümkün ziyanın qarşılınması məqsədilə ehtiyatların yaradılma Qaydalarına uyğun olaraq tam formada bölünmüşdür.

Zamanı doldurmuş kreditlər - ödənişləri sənəddə göstərilən zamandan 30 təqvim müddətindən artıq gecikməsi olan kreditlər sayılır. Kreditlər risk göstəricisi üzrə təsnifat olunan zaman standart və qeyri-standart olaraq iki yerə ayrılır.

Standart formada olan kreditlərə - "qənaətbəxş" və "nəzarətdə saxlanılan olan kreditlər" daxildir.

Standart olmayan kreditlərə - "qeyri-qənaətbəxş", "təhlükəli" və "ümitsiz kreditlər" daxil olunur.

Nəzarətdə saxlanılan kreditlər - bankda həmin kateqoriyaya daxil olunan kreditlərə görə onun ümumi məbləğinin 10 faizi miqdarında adi ehtiyatlar qurulur.

Qənaətbəxş sayılmayan kreditlər - bankda həmin kateqoriyaya daxil olunan kreditlərə görə onun qeyd edilmiş məbləğinin 30 faizi miqdarında məqsədli ehtiyatlar qurulur.

Təhlükəli hesab edilən kreditlər - bankda həmin kateqoriyaya daxil olunan kreditlər üçün qeyd edilmiş məbləğinin 60 faizi miqdarında məqsədli ehtiyatlar qurulur.

Cədvəl 10: AccessBankın 30 Dekabr 2020 (min .AZN)

Təsvir	Məbləğ	Kredit Portfelində xüsusi çəkisi (%)
Zamanı ötmüş kreditlər	2 264,32	0,78%
Standart kreditlər, həmçinin	277 765,58	93,45%
Qənaətbəxş kreditlər	275 852,61	92,75%
Nəzarətdə saxlanılan kreditlər	1 930,26	0,66%
Standart olmayan kreditlər, həmçinin	2 407,05	1,04%
Qənaət-bəxş olmayan kreditlər	291,05	0,12%
Təhlükəli kreditlər	263,25	0,09%
Ümitsiz kreditlər	1 869,78	0,65%
Qurulan ehtiyatlar, həmçinin	8162,75	2,76%
Adi ehtiyatlar	5723,17	1,95%
Məqsədyönlü ehtiyatlar	2 459,60	0,84%

Mənbə: <https://www.accessbank.az/en/>

Kreditlərin həmçinin zamanı keçmiş kreditlərin iqtisadi sferalara uyğun bölünməsi Bankda kreditlərin iqtisadi sahələrə uyğun diversifikasiyası işləri görülür. Hər hansı iqtisadi bölmə kapitallaşdırdıqdan bankdaxili limitlər daxilində, qanunvericiliklə qadağan edilməyən və banka görə az riskli hesab edilən sektorlar kapitallaşdırılır. Eləcə də iqtisadi sahələrə görə zamanı bitmiş kreditlər bank tərəfindən nəzarət edilir və məbləğə müvafiq ehtiyat qarşılır.

2.3. Böhran vəziyyətinin və ölkənin bank sisteminin və qurumlarının təhlükəsizliyinə təhdidlərin qarşısının alınması və diaqnozu

Ölkə başçısı İlham Əliyev cənablarının başçılığı ilə reallaşdırılan məqsədyönlü siyasət və düzgün islahatlar sayəsində uzun zamanlar müddətində qurulan iqtisadi və hərbi bacarıq 2020-ci ildə Vətən müharibəsi zamanı müzəffər ordumuzun mənfur düşmənlər üzərində parlaq formada əzmlı qələbəsinə və COVID-19 virusunun neqativ təsirlərini ən kiçik hala salmağa şərait yaratdı.

2020-ci ildə dövlət başçısı olmayan xarici və daxili şoklar uyğunluğuna zamanında və adekvat formada cavab verilmişdir. İctimai həyat tərzinin və iqtisadi fəaliyyət dövrünün bütün sahələrinə güclü təsir edən həmin şoklar 1 il ərzində effektiv formada idarə edilmişdir.

Mərkəzi Bankın 2020-ci il ərzində pandemiya və xarici mühitin şiddətli pisləşməsi əleyhinə hökumətlə sıx koordinasiya vəziyyətində gördüyü tədbirlər sayəsində dövlətdə makroiqtisadi sabillik qurulmuş, həmçinin məbləğlər sabilliyi və valyuta bazarında tarazlıq saxlanılmışdır.

İnsanların və biznesin dəstəklənməsi məqsədilə qəbul olunan antiböhran planı, monetar vəziyyətin yumşaq hala salınması və makroprudensial yumşalmalar iqtisadi baxımdan aktivliyin daha kəskin formada azalmasını önləmiş, iqtisadi subyektlərin qazanclarında olan itkiləri müəyyən tərzdə kompensasiya etməyə şərait yaratmışdır.

2021-ci il və ortamüddətli zaman ərzində ölkə iqtisadiyyatı önündə dayanıqlı iqtisadi artım tempinə qayıdış, növbəti 10 il müddətində ümumi daxili məhsulun 2 dəfə artımına nail olmaq, müasir reallıqlar nəzərdə tutulmaqla dayanıqlı makroiqtisadi sabilliyin qarşılınması, həmçinin işğaldan azad edilmiş torpaqların bərpası formasında vacib çağırışlar mövcuddur.

2021-ci il müddətində Mərkəzi Bankın pul dövriyyəsi makroiqtisadi dayanıqlığın mühüm sütunlarından olan qiymət sabilliyinə doğrulacaqdır. Pul siyasətini gerçəkləşdirən Mərkəzi Bank inflyasiyaya təsir göstərəcək **mühüm** xarici və daxili faktorları diqqət mərkəzində tutacaqdır. İnflyasiya nöqtəsinə nail

olmaq üçün monetar siyasətin effekt göstəricisini artırmaq məqsədilə başqa əlavə tədbirlər hazırlanacaqdır.

Maliyyə sahəsinin stabilliyinin təmin olunması, maliyyə vasitəçiliyinin, maliyyə və kapital bazarlarının dərinlən araşdırılması yönündə tədbirlər işlənəcəkdir. Pandemiyadan ziyan vrumuş iqtisadi subyektlərə yardım üçün requlyativ güzəştlərdən yararlanmaq götürüləcək.

Gerçəkləşdirilən məqsədyönlü siyasət və dərin böhran yaşamamaq üçün tədbirlər pandemiyanın əks təsirlərini minimallaşdırmağa şərait yaratmış, respublikamızda makroiqtisadi və maliyyə baxımdan stabillik təmin edilmişdir.

Son zamanlarda baş verən proseslər 2020-ci ilin qarışıq il olacağını təxmin etdirdi. Ticarət savaşları və dezintegrasiya yönümlü qlobal iqtisadi aktivlikdə geriləmə müşahidə olunurdu. Gözlənilməz deyil ki, 2018-ci ilin son dövrlərindən başlayaraq (BVF) qlobal iqtisadi yüksəlişə aid verdiyi proqnozunu hər növbəti hesabat zaman azaltmaqla korreksiyaya üz tuturdu. Neftin orta dəyəri 2018-ci ildə 72 \$ olduğu zaman 2019-cu ildə 12% az olub təqribən 64 dollara düşmüşdü.

Virusun sürətlə hər yana yayılması 2020-ci ilə qlobal iqtisadi yüksəliş perspektivlərini daha da pis vəziyyətə saldı və bütün planetdə siyasət qurucuları önündə müasir situasiya meydana gətirdi. BVF-nin axır proqnozlarına uyğun olaraq 2020-ci ildə qlobal bazarın 4.4% azalacağı ehtimal olunur ki, bu da 2008-2009-cu il maliyyə krizisi zamanında iqtisadi tənəzzül göstəricisindən yüksəkdir. Həmçinin inkişaf etmiş dövlətlərə görə 5.8%, tərəqqi etməkdə olan dövlətlər üzrə 3.3% resessiya proqnoz edilmişdir. Ölkəmizin ticarət tərəfdaşı olan dövlətlər üzrə resessiyanın orta göstəricisi 7.1% olacağı nəzərdə saxlanılır. Eniş yumşaltmaq məqsədilə bir sıra dövlətlərdə ev təsərrüfatlarını və biznesi artırmaq məqsədilə böyük fiskal stimulyasiya paketləri hazırlanmış, ekspansiv pul siyasəti üçün plan və layihələr gerçəkləşmişdir.

2020-ci ilin keçmiş zamanlarında dünya bazarında əmtəə dəyəri, həmçinin enerji qiymətləri artıq dəyişkən nəzərə çarpmışdır. Dünya əmtəə dəyərləri cari ilin

11 ayı ərzində enerji sahəsi üzrə 29% ucuz hala düşmüş, qeyri-enerji sahəsi üzrə 10.9% artmışdır. Dünya qida qiymətləri həmin zaman 4% bahalaşmışdır.

Brent adlı neftin 2020-ci ilin ötən zamanlarındna hər barelə görə orta dəyəri 43 \$ olmuşdur ki, özlüyündə 2019-cu ilin orta dəyərindən 33% azdır. Pandemiya vəziyyətində mart ayında OPEC+ müqaviləsində fasilə və neft təklifinin şiddətli bahalaşması qiymət şokuna səbəb olmuşdur. Aprel ayında neft dəyəri axır dekadanın minimumlarına düşmüşdü. Təzə OPEC++ müqaviləsinin bağlanması, təsirli COVID-19 əleyhinə antivirus hazırlanması yönündə irəliləyişlər və ilin ikinci hissəsində iqtisadi aktivliyin nisbətən bərpa edilməsi gözləntiləri həmin zamanda neftin qiymətinin də bir miqdar artmasına gətirib çıxarmışdır.

Pandemiyanın göstərdiyi təsirləri özünü qlobal bazar və yatırımlarda da bildirir. Ümumdünya Ticarət Təşkilatının (ÜTT) axır hesabatına uyğun olaraq 2020-ci ildə qlobal bazarın miqdarının 9.2% azalacağı proqnoz edilir. BMT-in Ticarət və İnkişaf yönümlü Agentliyinin (UNCTAD) "Dünya İnvestisiya Hesabatı"na uyğun olaraq qlobal birbaşa xarici yatırımları 2020-ci ildə 30-40%-ə kimi enəcəkdir.

Beynəlxalq konyunkturun əhəmiyyətli pis vəziyyət almasına baxmayaraq ölkəmizdə tədiyə balansı öz tarazlığını saxlamışdır. 2020-ci ilin 9 ayı ərzində tədiyə balansının cari əməliyyatlar balansında ÜDM-in cəmi 0.7%-i həcmində kəsir yaranmışdır. Tədiyə balansının başlıca göstəricisi olan xarici ticarət saldosu kəskin düşüş yaşasa da müsbət sahədə olmuşdur.

Dövlətin strateji valyuta ehtiyatları bir il müddətində demək mümkündür ki, stabil olaraq qalmışdır. İndiki dövrdə strateji valyuta ehtiyatları 50 mlrd. \$ və bununla da ümumi ÜDM qabaqlamışdır.

Cari il ərzində pandemiyanın təsiri ilə tolu təklif və tələbin azalma tendensiyası müşahidə edilmişdir. Real sahə idarələrinin monitorinqindən aydın olur ki, bu ilin 11 ayı ərzində biznes inam indeksinin orta qiyməti bütün sahələr üzrə ötən ilin həmin zamanı ilə müqayisədə geri plana düşmüşdür. Ev təsərrüfatları

arasında edilmiş sorğuya uyğun olaraq istehlakçı inam indeksi 2020-ci il ərzində mənfi qismə enmişdir.

Dünyada və dövlətimizdə iqtisadi duruma aid qeyri-müəyyənlik, logistika sferasında müvəqqəti pozulmalar vəziyyətində yanvar-noyabr dövründə iqtisadiyyata investisiya yatırımı ötən ilin uyğun dövrü ilə müqayisə zamanı 4% kiçilmişdir.

Toplu tələbin komponentlərində azalma olaraq rəsmi statistikaya uyğun formada, cari ilin 11 ayı müddətində iqtisadiyyatın baza sektorları olan qeyri-neft-qaz sahəsi və kənd təsərrüfatında iqtisadi yüksəliş davam etsə də, bütünlükdə ÜDM həqiqi ifadədə 4.3%, həmçinin neft sahəsi üzrə 6.5%, qeyri-neft sahəsi üzrə 2.9% kiçilmişdir.

Son zamanlar qeyri-neft sahəsi üzrə iqtisadi azalma tendensiyası nisbətən geriləsə də, toplu buraxılış kəsiri mənfi sferada dəyərləndirilir.

Dövlətin və Mərkəzi Bankın bir yerdə aktiv antiböhran tədbirlərinin icra etməsi, xüsusi ilə də pandemiyadan ziya görmüş sektorların dəstəklənməsi işləri iqtisadi aktivliyin azalma tempinin miqyasını planetin bir sıra dövlətləri ilə müqayisə edərkən əhəmiyyətli azaltmaya yardım göstərmişdir. Orada kontr-periodiklik fiskal siyasət, yüngül tərzli monetar siyasət və makroprudensial hesab edilən güzəştlər xüsusi rol oynamışdır. 2020-ci ilin ölkə büdcəsinə "fiskal fəza"dan yararlanmaqla edilmiş dürüstləşmə həm makroiqtisadi stabilliyin, həm də iqtisadi aktivliyin dəstək alması cəhətdən əhəmiyyətli yer tutmuşdur.

2021-ci ilin kapital və maliyyə stabilliyi siyasəti planetdə iqtisadi aktivliyin, qlobal cəhətdən əmtəə və maliyyə bazarlarında olan durumun perspektivləri ilə əlaqəli qeyri-müəyyənliklərin artıq olduğu bir tərzdə təkmilləşir. Növbəti illər ərzində də pandemiya müxtəlif ölkələrin iqtisadi dayanıqlıq gücünü sınağa çəkəcəkdir. Risklər mühüm olaraq epidemioloji durumla bağlı olmaqla xarici və daxili atmosfərə təsir potensialını özündə cəmləşdirir.

Digər yandan ölkə iqtisadiyyatının uzunmüddətli zaman ərzində aşağı neft gəlirlərinə uyğun hal alması, Vətən müharibəsindən sonra azad olunan sahələrdə

böyük bərpa və quruculuq işlərinin gerçəkləşdirilməsi, habelə dövlətimizdə növbəti 10 il ərzində iqtisadi artıma istiqamətlənən müasir inkişaf strategiyasının yüksək tempə realizasiyası ilə əlaqəli böyük çağırışlar təkmilləşmişdir.

Belə bir durumda 2021-ci ildə makroiqtisadi və kapital sahəsinin sabitliyinin qorunması makroiqtisadi və makroprudensial formada yeridilən siyasətin dayağını təşkil edəcəkdir.

Mərkəzi Bank inflyasiyaya yönələcək durumun artırılması tempində fəaliyyətini 2021-ci ildə də gerçəkləşdirəcəkdir. Pul siyasətinin strateji baxımdan çərçivəsinin reallaşdırılması, transmissiyada % kanalının artırılması şərtlərinin realizasiyası spesifik olaraq nəzarətə götürüləcəkdir. Müasir bank qanunvericiliyi də Mərkəzi Bankın bütün yönündə fəaliyyətinin institusional dayaqlarını qabaqcıl beynəlxalq praktikaya uyğunlaşdırmaqla onun mühüm mandatı olan qiymət sabitliyinə təsirini artıracaqdır.

Maliyyə sabitliyinin qorunması yönündə, ilk olaraq, bank nəzarəti çərçivəsinin formalaşdırılması, risk əsaslı və kontr-tsiklik prudensial tənzim olunmanın tətbiq edilməsi davam etdiriləcəkdir. Prudensial tənzimləmə sektoru sistem risklərinin qabaqlayıcı formada aşkar olunmasına və preventiv tədbirlərin reallaşmasına şərait yaradacaqdır. Kredit təşkilatlarının risklərin idarəsi üzrə daxili potensialının artırılması, banklarda korporativ idarəetmə göstəricilərinin tətbiqi ilə bağlı səylər artırılacaqdır. Beynəlxalq standartlara müvafiq qaydada requlyativ çərçivə və banklarda formalaşmış risk idarəetməsi sferasının sağlamlığını yüksək formada dəstəkləyəcəkdir.

Əmanətlərin sığortalanma prinsipinin müasir formasına aid yeni strategiyanın 2021-ci ildə gerçəkləşdirilməsi bank sahəsinə etimadı qorumuş olacaqdır. Strategiya fiziki kəslərin qorunan əmanətlərinə uyğun qaydada kompensasiya dəyərinin dəyişdirilməsilə bərabər, sahibkarlıq ilə iş görən fiziki kəslərin bank hesablarında olan vəsaitlərə görə kompensasiya dəyərinin aydınlaşdırılmasını və notariusların depozit hesablarında olan fiziki kəslərə xas pul vəsaitlərinin tam dəyərdə sığortalanmasını nəzərdə saxlayır. Nəzərdə saxlanılan dəyişikliklər

əmanətçilərin mütləq böyük qisminin əmanətinin tam olaraq qorunmasına, banklarda risk idarə olunmasının formalaşdırılmasına, bazar intizamı və rəqabət sferasının artırılmasına, bununla da bank sisteminin stabilliyinin və əmanətçilərin mənafeələrinin etibarlı formada müdafiəsinə şərait verəcəkdir.

Maliyyə baxımdan edilən xidmətlər istehlakçılarının hüquqlarının qorunması sisteminin artırılması və əhalinin maliyyə savadının artırılması yönündə fəaliyyət gerçəkləşdiriləcəkdir.

Pandemiyadan ziyan gören iqtisadi obyektlərlə yardım olaraq tətbiq edilən reqlüativ güzəştlərin zərurət yarandığı zaman müddətinin artırılması və vəziyyətdən asılı formada modifikasiyası nəzarətə alınacaqdır. Həmin tədbirlər borcalanların maraqlarının qorunmasına, kreditləşmənin saxlanılmasına və maliyyə sahəsinin sabit fəaliyyətinə yönələcəkdir.

Maliyyə-bank sahəsinin dərinliyinin artırılması yönündə fəaliyyət artırılacaqdır. Bankların strategiyalarında biznes kreditləşməsinə nəzarətin artırılması 2021-ci ildə də təşviq ediləcəkdir. Banklararası maliyyə bazarının aktivləşdirilməsi banklar arası resurs axınının artmasına və bununla da biznesin maliyyə imkanlarına tələbatının qarşılmasına yardım edəcəkdir.

Regionlarda maliyyəyə çıxışın artırılması spesifik diqqətdə qorunacaqdır. İşğaldan azad olunmuş ərazilərdə bank-maliyyə infrastrukturunun qurulması qayıdış layihələrinin vacib tərkib hissəsi kimi qorunacaqdır.

İpoteka kreditləşməsinin bazar prinsipi vasitəsilə artırılması dövlətimizdə əmlak-tikinti sahəsinin tərəqqisi yönündə vacib rol oynayacaqdır. Bu yöndə yığım-tikinti bankının qurulması məsələsinə nəzarət ediləcəkdir.

Maliyyə inklüzivliyinin artırılması üçün maliyyə xidmətlərinin rəqəmsal hala salınması və "fintex"lərdən istifadə edilməsinə təşviq olunacaqdır. Növbəti illər ərzində də nağdsız formada ödəniş infrastrukturundan yararlanmaq şəraitinin artırılması və banklar tərəfindən innovativ qaydada ödəniş alətlərinin tətbiq edilməsi nəzarətə götürüləcəkdir.

Sığorta sahəsində effektiv tənzimləmə və nəzarətin artırılması, sığortanın dairəsinin genişləndirilməsi ilə maliyyə sektorunun başqa segmentlərinin tərəqqisinə əlavə impulslar ötürülməsi mühüm prioritetlərdən olacaqdır. Sahənin maliyyə stabilliyinin, digər sözlə onun yüksək ödəmə bacarığının daim təmin edilməsi məqsədilə risk əsaslı tənzimləmə və nəzarət dairəsinin yaradılması nəzarətə götürüləcəkdir. Beynəlxalq baza prinsiplərinə uyğun olaraq sığorta qanunvericiliyinin formalaşdırılması, sığorta sferasında maarifləndirmə və təbliğat, peşəkar kadr heyətinin gücləndirilməsi, sığorta fəaliyyətinin rəqəmsal hala gətirilməsi yönündə başlanılmış projətlərin icrası geniş sürətdə davam olunacaqdır.

Maliyyə bazarının tərəqqisinə aid tədbirlər uyğun strategiya daxilində hüquqi bazanın formalaşdırılması, yeni bazar infrastrukturunun təkmilləşdirilməsi, bazarda iştirakın yaxşılaşdırılması və nəzarət dairəsinin beynəlxalq standartlara müvafiq aparılması gerçəkləşdiriləcəkdir. Kapital sahəsində hüquqi çərçivənin formalaşdırılması yönündə sekyuritizasiya əməliyyatı, törəmə kapital alətləri və repo bazarına uyğun beynəlxalq standartlara müvafiq requlyativ çərçivəsinin qurulması, həmçinin maliyyə vasitəçiliyinin formalaşdırılması və bununla da bazarda müasir və daha qarışıq alət və xidmət tiplərinin bazara təqdim olunması ilə kapital bazarının dərinliyinin daha artmasına yardım edəcəkdir. Maliyyə bazarında əməliyyat atmosferinin təkmilləşdirilməsinə aid yeni standartlara qarşılayan mərkəzləşdirilmiş ticarət sahəsinin qurulması, həmçinin qiymətli kağızların qeydiyyatı üzrə prosesinin elektronlaşdırılması yönündə görülmək tədbirlər emitentlərin və yatırımcıların bazara çıxış şəraitinin əhəmiyyətli formada genişləndirilməsini zəmin yaradacaqdır.

Maliyyə sahəsinin modernizasiyası üzrə nəzərdə saxlanılan irimiqyash layihələrin gerçəkləşdirilməsi beynəlxalq əməkdaşlıqla görülmüş xüsusi proqramlarla olacaqdır. "McKinsey" ilə bir yerdə hazırlanan proqram sahəsində maliyyə inklüzivliyinin dərin analizi ediləcək, uyğun strategiya və konkret fəaliyyət planı gerçəkləşdiriləcəkdir. Maliyyə sahəsinin hərtərəfli və dərin

analizinin aparılması məqsədilə Dünya Bankı ilə FSAP İnkişaf Modulu Proqramı daxilində əməkdaşlıq ediləcəkdir. Kapital və sığorta sahələrinin tərəqqisi üzrə də beynəlxalq ekspertlərin vasitəsilə ilə xüsusi proqramlar qurulub və onların icra edilməsinə başlanacaqdır.

Maliyyə sahəsinin mühüm ekosistem məsələlərinin həlli məqsədilə hökumətlə sıx koordinasiya yaradılacaqdır. İqtisadi periodun ağardılması, makro-fiskal darınən dayanıqlığının artırılması, rəqabət atmosferinin yaxşılaşdırılması və s. yönündə islahatlar maliyyə sahəsinin də fəaliyyətinə müsbət təsir göstərəcəkdir.

2020-ci ildə gerçəkləşdirilən effektiv monetar və prudensial siyasət dövlətimizdə makroiqtisadi və maliyyə sabilliyini ödəməy şərait yaratmış, bu yöndə cari ilə müəyyən olunmuş əsas hədəflərə çatmışdır. Alçaq inflyasiya, yerli valyutanın alıcılıq bacarığının müdafiə edilməsi, maliyyə sahəsinin bütün istiqamətlərində sabitlik və inkişaf cari dövrün başlıca nəticəsi hesab edilir.

2021-ci ildə də yerli iqtisadiyyatda makroiqtisadi sabilliyin daha da dərin analizi, iqtisadi artım trayektoriyasına dönüş və iş yerlərinin bərpa edilməsi, həmin hədəflərin reallaşdırılması məqsədilə dünyada gerçəkləşdirilən makroiqtisadi siyasətin effektiv formada koordinasiyası nəzarətdə olacaqdır. Maliyyə sabilliyinin qorunması, sferanın bütün istiqamətlərində inkişaf və dərin islahatlar, maliyyə dərinliyinin və inklüzivliyinin artırılması növbəti ilə iqtisadi siyasətinin mühüm prioritetləri olaraq müəyyən edilmişdir.

FƏSİL III. BANK SİSTEMİNDƏ ANTİBÖHRAN MEXANİZMİNİN İNKİŞAFI VƏ TƏKMİLLƏŞDİRİLMƏSİ İSTİQAMƏTLƏRİ

3.1. Banklarda anti-böhran idarəetmə tədbirlərinin reallaşdırılmasında yeni strategiya və taktika

Böhran əleyhinə strategiya, bir müəssisənin uzunmüddətli planlaşdırılması və idarə olunmasıdır, bunun sayəsində şirkətin işi tənəzzül zamanı optimallaşdırılır, əsas maliyyə göstəricilərində davamlı azalma və iflas təhlükəsi aradan qaldırılır. Planlaşdırma, kadrların idarəedilməsi, maliyyə, dəstək qrupları ilə münasibətlər, habelə müəssisəni iflas təhlükəsindən və ya ciddi tənəzzüldən qorumaq və rifaha çevirmək məqsədilə şəraitin yaradılmasında hüquqi və digər tədbirləri əhatə edir.

Bir qayda olaraq mütəxəssislər böhran əleyhinə idarəetmənin iki əsas strategiyasını nəzərdən keçirirlər:

- xərclərin azaldılması strategiyası (iqtisadi strategiya);
- pivot strategiyası.

İqtisadi strategiya, maliyyənin azaldılmasının beş əsas növünü əhatə edir:

- təşkilati dəyişikliklər;
- maliyyə strategiyaları;
- xərcin azaldılması;
- aktivlərin azaldılması;
- mənfəət yaradılması.

Bu strategiyalar adətən azalan qazancları dayandırmaq üçün sağlamlıq tədbirlərini əhatə edir. Bu şərtlərdə səylər şirkətin ən böyük təcrübəyə və ya açıq bazar üstünlüyünə sahib olduğu fəaliyyətlərə və sahələrə yönəldilməlidir. Doğru xərclərin qiymətləndirilməsi tarixi maliyyə məlumatlarının təhlilini əhatə edir, çünki gələcək maliyyələrin proqnozlaşdırılması üçün ən yaxşı başlanğıc nöqtəsidir.

İqtisadi strategiyaların xüsusiyyətləri.

1. Təşkilati dəyişikliklər. Bonus ödəmə sisteminin tətbiqi müəyyən hədəflərə çatmağa kömək edir.

2. Maliyyə dəyişiklikləri. Zəif maliyyə nəzarəti və zəif nağd pul axını idarəçiliyi tənəzzül dövründəki şirkətlər üçün xarakterikdir. Bu sahədə aşağıdakılar müsbət nəticələr verir:

- nağd pul axınının proqnozlaşdırılması üçün effektiv bir sistemin tətbiqi;
- borc öhdəliklərinin strukturunun əsas kreditorlarla ödənişlərin vaxtının dəyişdirilməsinə dair müqavilələr bağlamaq və bəzi hallarda faiz ödənişləri və əsas ödənişlərin digər maliyyə alətlərinə köçürülməsinə dair dəyişikliklər (məsələn, istiqrazların adi hissələrə və ya konvertasiya olunan imtiyazlı səhmlərə çevrilməsi);
- Məhsul qrupları üzrə gözlənilən satış həcmlərinin qiymətləndirmə mexanizmlərinin hazırlanması.

3. Azaldılmış xərclər. Bu strategiyalar şirkətdə səmərəli xərclərə nəzarət sistemi varsa tətbiq oluna bilər. Belə bir sistem, alternativ həllər istifadə edərək tənzimləmə biləcəyinə görə xərclərin təsnifatını qəbul edir və aşağıdakılardan ibarətdir:

- Maliyyət uçotu bəzən xərcləri sisteməlik olaraq hesablamağa başlayaraq azalda bilər;
- istehsal həcmindən asılılıq dərəcəsinə görə məsrəflərin təsnifatı, əksər mühasibat sistemləri xərcləri sabit və dəyişənlərə bölür;
- şirkətdə çəkilən xərclərin səbəblərinin təhlili istənməyən xərc artımlarının səbəblərini aradan qaldırmaq üçün birbaşa lazımi tədbirləri görməyə imkan verir.

4. Aktivlərin azaldılması üçün tədbirlər aşağıdakı variantlardan birində həyata keçirilə bilər:

- daxili çəkilmə və ya rəşionalizasiya (istehsalın azalacağı və daha kiçik ərazilərdə konsentrasiya ola biləcəyi fərz edilir);
- İcarə yolu ilə satış (şirkət maliyyə şirkətinin əsas vəsaitlərini satmağa və sonra icarəyə götürməyə qərar verə bilər, lakin bu seçim aktivlər artıq götürülmüş bir kreditə girov olmadığı halda mümkündür);
- Uğurlu bir şöbənin satışı (ən yaxşı qiymətə çatmaq və pul axınını artırmaq üçün vasitə);

- investisiyaların geri götürülməsi (françayzinq müqaviləsi, müqavilələrin ötürülməsi, iş vahidlərinin və ya bütün müəssisələrin satışı, bölünməsi və ayrılması, aktivlərin mübadiləsi yolu ilə həyata keçirilə bilər).

5. Mənfəət gətirən fəaliyyətlər ümumiyyətlə müxtəlif dönüşlərdən ibarətdir və çox vaxt rəqabət istiqamətindəki dəyişiklikləri əhatə edir. Şirkətin fəaliyyətinə əhəmiyyətli dərəcədə təsir göstərmək üçün adətən onlar ən uzun müddətə ehtiyac duyurlar. Qısa müddətdə gəlir əldə etmək aşağıdakıların nəticəsində ola bilər:

- İdarəetmə nəzarət sistemindəki inkişaf; –İstevər ehtiyatlarının optimallaşdırılması;
- istehsal təşkilatı sisteminin yenidən işlənməsi və "dəqiq vaxtında" (JIT) və ya "tam müddətdə" metoduna keçid;
- borcluları tez bir zamanda hesablaşmağa razı salmaq;
- Satış söylərinin intensivləşdirilməsi.

Maliyyənin azaldılması strategiyaları (iqtisadi strategiyalar) ən çox qısa müddətli fəaliyyət üçün və nəticələrin tez bir zamanda əldə edilməsi üçün hazırlanır. Pivot strategiyaları geniş istifadə olunur və böhran idarəedilməsində effektivliyini sübut etmişdir, buna görə də onları daha ətraflı nəzərdən keçirəcəyik. Pivot strategiyaları, maliyyələşdirmə strategiyalarına əsaslanır və ümumiyyətlə, yeni mallar hazırlayarkən mövcud malların (xidmətlərin) bazara çıxarılması, yerləşməsi və ya yenidən hədəflənməsi üçün ümumi söylərdə dəyişiklikləri ehtiva edir.

Pivot strategiyasının növləri:

- a) qiymətlərin dəyişdirilməsi strategiyaları;
- b) konkret alıcılara və xüsusi məhsullara yönləndirmə;
- c) yeni bir məhsul inkişaf etdirmə strategiyası;
- d) mal çeşidlərinin rasionallaşdırılması;
- e) satışa və reklama fokuslanmaq.

Qiymətlərdəki dəyişikliklər "tələb əsasında" baş verə bilər və gəlirin sürətlə artmasına səbəb ola bilər. Bu cür hərəkətləri effektiv şəkildə həyata keçirmək üçün fərdi mallara (xidmətlərə) tələbin elastikliyinə dəyərini bilmək lazımdır.

Veblen effekti, yüksək qiymətə görə əksər adi istehlakçılar üçün əlçatmaz olan mallar istehlak edildikdə ortaya çıxan gözə çarpan istehlaktır. Belə istehlak, ödəyə bilənin sosial əhəmiyyətini (statusunu) vurğulayır. İqtisadçı Thorstein Bunde Veblenin adı verilib. Bu təsir ilə birbaşa əlaqələr müşahidə olunur: bir məhsulun qiymətindəki artım istehlak səviyyəsinin artmasına səbəb olur. Ucuz gündəlik malların qiymət artımı ilə tələbdəki oxşar artıma Giffen effekti deyilir.

Qiymət artımları ümumiyyətlə reklam dəstəyi, məhsul dəyişiklikləri və bəzən qablaşdırma dəyişiklikləri ilə dəstəklənir. Qiyməti dəyişdirmədən əvvəl şirkət bir sıra amilləri nəzərdən keçirməlidir, məsələn məhsulun alıcılar tərəfindən rəqiblərdən daha aşağı qiymətə satılması; rəqiblərin reaksiyası və məhsulun cəlbediciliyinin müəyyən bazar segmentlərində yaxşılaşdırılması.

Yenidən istiqamətləndirmə. Bu konsepsiyanın arxasındakı əsas fikir xüsusi müştərilərə və xüsusi məhsullara yönəlməkdir. Bunun səbəbi, bankın məhsul yüksəltməsində və ya təkmilləşdirilməsində rəqabət qabiliyyətini itirməsi halında yeni məhsul inkişafı zəruri bir dönüş ola bilər. Məhsulun yaxşılaşdırılması da güclü bir arqument olacaq və təşkilatın hələ də nisbətən sabit olan xüsusi bazar segmentlərinə yönəlməsinə kömək edə bilər.

Məhsul qarışıqının rasionallaşdırılması (kiçiltmə) söyləri daha davamlı bazar segmentlərinə yönəltməyə kömək edir. Buna görə də bu strategiyayı həyata keçirmək üçün təşkilat: 1) xərclərini yaxşı başa düşməlidir; 2) fərdi mallardan (xidmətlərdən) hansının ən az (və ya daha çox) gəlir gətirdiyini müəyyənləşdirməlidir.

Satışa və reklama diqqət yetirmək. Bu strategiya, artan gəlir əldə etmək üçün əlavə xərclər şəklində ifadə edilə bilər və ya effektivliyini qiymətləndirmək üçün mövcud marketinq xərcləri ilə bağlı bir iş ola bilər.

Maliyyə azaldılması və pivot strategiyaları eyni vaxtda həyata keçirilə bilər.

İflas təhlükəsi qarşısında vəzifə ziyanı minimuma endirmək olan çıxış strategiyalarından istifadə olunur. Buna optimal ayrılma və ya idarəetmə satınlmaları yolu ilə nail olunur.

İnvestisiyaların geri götürülməsi bir françayzing müqaviləsi, müqavilələrin ötürülməsi, iş vahidlərinin və ya bütün müəssisələrin satışı, bölünməsi və ayrılması, aktivlərin mübadiləsi yolu ilə həyata keçirilə bilər. Geri alımlar, menecerlər, institusional səhmdarlar və kreditlər tərəfindən verilən kapital xərclərinin birləşməsi ilə maliyyələşdirilir.

Strateji inkişaf, bir şirkətin rəqabət üstünlüyünün inkişafına töhfə verəcək və onun ayrılmaz bir hissəsinə çevriləcək bir fəaliyyət planının axtarılmasıdır. Böhran əleyhinə idarəetmə üçün iqtisadi strategiyaların formalaşdırılması bir neçə mərhələdə həyata keçirilir.

Birinci mərhələ böhran vəziyyətinin səbəblərini müəyyənləşdirmək üçün xarici amillərin təhlili. Xarici mühiti təhlil edərkən əsas diqqət aşağıdakı məqamlara yönəldilməlidir: a) şərti olaraq dörd sahəyə bölünə bilən makro mühitin təhlili: siyasi mühit, iqtisadi mühit, sosial mühit, texnoloji mühit; b) beş əsas komponentdə rəqabət mühitinin təhlili: alıcılar, təchizatçılar, sənayedə rəqiblər, potensial yeni rəqiblər və əvəzedici məhsullar.

Bunun üçün işin xarici və daxili mühitinin hərtərəfli təhlili aparılır, təşkilat üçün həqiqətən vacib olan komponentlər vurğulanır, hər bir komponent üzrə məlumatların toplanması və öyrənilməsi aparılır və qiymətləndirmə əsasında müəssisənin real vəziyyəti, böhranın səbəbləri aydınlaşdırılır.

İkinci mərhələ, böhran vəziyyətində olan müəssisənin vəziyyətinin təhlili.

Bunun üçün hazırda şirkətin maliyyə vəziyyəti təhlil edilir. Maliyyə vəziyyəti, şirkətin fəaliyyətinin bütün aspektlərini əks etdirən mürəkkəb bir anlayışdır. İşgüzar fəaliyyətin və etibarlılığın ən vacib xüsusiyyətidir, bir müəssisənin rəqabət qabiliyyətinin səviyyəsini müəyyənləşdirir. Şirkətin maliyyə vəziyyəti aşağıdakı istiqamətlərdə və müəyyən bir ardıcılıqla təhlil olunur. Əvvəlcə məhsulların satış və istehsal vəziyyəti, daha sonra - məhsulların tərkibi və quruluşu öyrənilir;

məhsulların rəqabətqabiliyyətliliyi və nəhayət, istehsal ehtiyatlarının mövcudluğu və istifadəsinin səmərəliliyi (kadrlar, dövriyyədən kənar aktivlər, dövriyyə vəsaitləri).

Üçüncü mərhələ, müəssisənin missiyası və hədəfləri sisteminə yenidən baxılmasıdır.

Bir şirkətin missiyası, işə məna vermək və işçilərini daha məqsədyönlü etməkdən ibarətdir. Missiya əsasən "Şirkət nə üçün, necə və kim üçün edir?" suallarını cavablandırır və təşkilatın nə üçün mövcud olduğunu başa düşülən bir formada izah edir.

Missiyanın rolu işçilərin, şirkət rəhbərliyinin gözləntiləri və maraqlarını müştərilər, təchizatçılar və digər maraqlı tərəflərlə uyğunlaşdırmaqdır. Aydın şəkildə hazırlanmış bir missiya fəaliyyətə ilham verir və təşviq edir, müəssisə işçilərinə təşəbbüs göstərməyə imkan verir, müəssisənin uğur qazanması üçün əsas şərtləri təşkil edir.

Missiyanın dar və geniş bir anlayışı var. Dar bir mənada bir missiya şirkətin nəyə görə mövcud olduğu barədə bir ifadəni nəzərdə tutur. Geniş mənada, missiya bir müəssisənin missiyası, fəlsəfəsi və vəzifəsidir. Fəlsəfə təşkilatın fəaliyyətini planlaşdırdığı inancları, dəyərləri və prinsipləri müəyyənləşdirir. Məqsəd, təşkilatın şirkətin istədiyi statusa çatmaq üçün müəyyən bir şəkildə hərəkət etməsi deməkdir.

Əvvəlki mərhələlər nəticəsində əldə edilmiş məlumatları təhlil edərək menecer şirkətin əvvəlki missiyası çərçivəsində böhrandan çıxıb rəqabətçi üstünlüklərə nail olub-olmayacağına qərar verməlidir.

Sonra hədəflər sisteminin tənzimlənməsi prosesi gəlir (iqtisadi böhranın aradan qaldırılmasına kömək edən istənilən nəticələr). Məqsədlər müəssisədə istifadə olunan strateji planlaşdırma, motivasiya və nəzarət sistemlərinin başlanğıc nöqtəsidir. Məqsədlər təşkilati əlaqələrin və ayrı-ayrı işçilərin, şöbələrin və bütövlükdə təşkilatın iş nəticələrinin qiymətləndirilməsinin əsasını təşkil edir.

Dördüncü mərhələ, müəssisənin böhrandan çıxması və seçim etmək üçün strateji alternativlərin hazırlanmasıdır.

Bu mərhələdə rəhbər, xarici və daxili fəaliyyət mühitini öyrənərək, böhran vəziyyətinin səbəbini müəyyənləşdirərək alternativ anti-böhran strategiyaları hazırlayır və bütün xüsusiyyətləri nəzərə alaraq özünə ən perspektivli və optimal birini seçir. Sonradan, seçilmiş strategiyanın həyata keçirilməsi taktikalarının müəyyənləşdirilməsi (əməliyyat planlaşdırması) prosesi başlayır. Növbəti mərhələlər böhrana qarşı strategiyanın həyata keçirilməsi, nəticələrin qiymətləndirilməsi və monitorinqi ilə əlaqələndirilir.

Təşkilatlardakı böhran vəziyyətlərinin fərdi olmasına və öz spesifik xüsusiyyətlərinə malik olmasına baxmayaraq, sənaye müəssisələrinin təcrübəsini öyrənərək təhlil etdikdən sonra əksər hallarda böhran əleyhinə strategiyanın inkişafına təsir göstərən bəzi amilləri müəyyənləşdirmək mümkündür. Bu amilləri nəzərə almaq rəhbər üçün işi asanlaşdıracaq və böhran vəziyyətinə tez cavab verməyə və böhran əleyhinə tədbirlər görməyə imkan verəcəkdir.

Böhran əleyhinə bir strategiya hazırlayarkən, aşağıdakı təkmilləşdirmə təcrübələrinə diqqət yetirilməlidir:

Mövcud strategiyanın effektivliyi. Bunun üçün müəssisənin rəqiblər arasındakı yeri, rəqabət sərhədləri (bazar ölçüsü) və diqqət mərkəzində olduğu istehlakçı qrupları müəyyən edilir. İstehsal, marketinq, maliyyə və kadr sahəsindəki funksional strategiyalar təhlil olunur.

SWOT Analizindən istifadə edən Müəssisə Fərsətləri və Təhdidləri. Böhran əleyhinə strategiya böhran vəziyyətinə səbəb olan zəif tərəflərin aradan qaldırılmasına yönəldilməlidir. Bazar imkanları və təhdidlər də əksərən anti-böhran strategiyasını müəyyənləşdirir. Bunun üçün müəssisənin potensial gəlirliliyini təmin edə bilən sənayenin bütün imkanlarını və fəaliyyətinə mənfi təsir göstərən təhdidləri qiymətləndirmək lazımdır.

Qiymətlər və xərclər baxımından müəssisənin rəqabət qabiliyyəti, yəni müəssisənin qiymətləri ilə xərclərinin rəqiblərin qiymətləri və xərcləri ilə necə əlaqəli olması, bunun üçün strateji xərc analizindən istifadə olunur.

Müəssisənin rəqabət mövqeyinin gücünün qiymətləndirilməsi. Maliyyə baxımından rəqabət qabiliyyətini qiymətləndirməklə yanaşı məhsulun keyfiyyəti, maliyyə vəziyyəti, texnoloji imkanları və məhsul dövrü müddəti kimi göstəriciləri də qiymətləndirmək lazımdır.

Müəssisədəki böhrana səbəb olan problemlərin müəyyənləşdirilməsi. İdarəetmə strategiyası, nəticələri, zəruri mənbələri, vasitələri və idarəetmə metodlarını müəyyənləşdirmək və proqnozlaşdırmaqla gələcək inkişafı, istehsal və təsərrüfat fəaliyyətinin mahiyyətini və nəticələrini gözləmək əsasında hazırlanmış iqtisadi siyasətdir.

Nəzəriyyənin göstərdiyi və təcrübənin təsdiq etdiyi kimi, müasir şəraitdə ödəmə qabiliyyətinin pozulması şirkətin strategiyasının xarici mühitdəki dəyişikliklərlə uyğunsuzluğunun nəticəsidir. Şirkətin dəyişikliklərə hazırlaşmağa vaxtının olmadığı istənilən vəziyyət böhran hesab edilə bilər. Böhrandan çıxış yolu, səbəblərin aradan qaldırılması ilə əlaqələndirilir və böhrana qarşı idarəetmədə strategiya və taktikalar, böhrandan çıxmağın idarə olunması prosesinin özüdür.

Müəssisənin strategiyası quruluş və idarəetmə sistemləri tərəfindən müəyyən məhdudiyyətlərdən təsirlənir və tətbiq olunur; idarəetmə mədəniyyəti; bacarıq və mənbələr. Bir çox müəssisələrdə böhran vəziyyəti təhlükəsini yaxınlaşdıran risk faktorları olan uğurlu fəaliyyət üçün zəruri olan struktur, mədəniyyət, bacarıqların optimal birləşməsi yoxdur.

Beləliklə, *müəssisənin strukturu* xarici mühitdəki dəyişikliklərə cavab vermə qabiliyyətini böyük ölçüdə müəyyənləşdirir: çox sərt olan təşkilati struktur real şərtlərə çevik uyğunlaşma üçün bir maneə ola bilər, yenilik prosesini ləngidir və yaradıcı yanaşmanı əngəlləyə bilər. yeni problemlərin və vəzifələrin həlli.

İdarəetmə sistemləri də strategiyanın həyata keçirilməsini asanlaşdırır və ya mane olur. Bir tərəfdən, bürokratik idarəetmə tərzinin inkişaf etdiyi müəssisələrdə, daha aşağı səviyyəli kadrların ən sadə qərarları və xərcləri də daha yüksək səviyyəli bir menecer tərəfindən təsdiqlənməlidir. Bir insan uzun müddət bu tip bir quruluşda işləyirsə, ehtimal ki, bunun iş məsuliyyətlərinin bir hissəsi olmadığını bəhanə edərək əlavə məsuliyyət ghdəsinə götməyə təşəbbüs göstərmək istəməz. Digər tərəfdən, sistem və sənədlərin olmaması işçinin müəssisə daxilində başqa bir vəzifəyə getməsi və ya vəzifəsini tutması halında görülən işlərin təkrarlanmasına və ya məlumatların itirilməsinə səbəb ola bilər.

İdarəetmə mədəniyyəti çox güclü bir hərəkətverici qüvvə ola bilər. Ancaq unutmayaq lazım deyil ki, bu, uzun bir tarixə malik olan və bir anda dəyişdirilə bilməyən ənənələrin nəticəsidir. Problemlər idarəetmə mədəniyyəti müəssisənin anti-böhran strategiyası ilə ziddiyyət təşkil etdikdə ortaya çıxır.

*İdarəetmə tərz*i bankın strategiyasına uyğun və ya uyğun olmaya bilər. Bəzi hallarda bir üslubun yayılması problemlərə səbəb ola bilər. Avtokratik üslubun yalnız çox vacib dəyişikliklər edərkən müqavimətin dərhal aradan qaldırılması tələb olunan hallarda faydalı olduğuna inanılır.

Bacarıq və qaynaqlar böhran idarə etmə strategiyalarına da böyük təsir göstərir, çünki bunlardan düzgün istifadə müəssisənin uğuru üçün vacibdir. Şirkətin resurs potensialından istifadə mexanizmi həyata keçirilmiş anti-böhran strategiyasına uyğunlaşdırılır. Yeni tapşırıqlar müəssisə daxilində resursların hərəkətini idarə edən funksional bölmələrə çatdırılmalıdır. Eyni zamanda müqavimət göstəricilərini aradan qaldırmaq və yeni strategiyanın həyata keçirilməsində effektiv iştirak ehtiyaclarına inandırmaq üçün müvafiq hazırlıq işləri aparılmalıdır.

3.2. Banklarda böhran əleyhinə idarəetmənin nəticələri və inkişaf istiqamətləri

Planeti bürüyən hazırki maliyyə durumu ciddi fəsadları ilə müşahidə edildiyi zamanda Azərbaycanda xalqın rifahının artırılması istiqamətində iqtisadi-sosial siyasət yüksək effekt verir. İndiki dövrdə ölkəmizin inkişafı uğurludur, sabitlik artır, təhlükəsizliyimiz yüksək formada təmin edilir. Dövlət iqtisadiyyatı özünü iqtisadi böhranın əks təsirlərindən yayındıraraq indiki zamanda Bakıda və ərazilərdə ictimai əhəmiyyət daşıyan iri obyektlərin, körpülərin, tunellərin, yol ötürücülərinin tikintisini gerçəkləşdirir. Əhəmiyyətli xarakter kəsb edən yenidənqurma layihələrinin edilməsi, Bakı və bölgələrdə səhiyyə, təhsil, mədəniyyət, idman sahələrinin istifadəyə buraxılması özünü bürüzə verir. Məqsədyönlü layihələr ölkə vətəndaşlarının firəvan həyat tərzini təmin etməyə istiqamətlənmişdir. Bütün sadalananlar ölkəmizin düzgün milli inkişaf modeli yönündə uğurlu siyasətini və bu modelin sosialyönlü xarakter daşdığını isbat edir.

Ölkənin son zamanlar reallaşdırdığı islahatlar, tədbirlər forması çətin makroiqtisadi durumda davamlı inkişafa zəmin yaratmışdır. Bu cədvəldə dövlətimizdə ÜDM-in 2020-ci ilin I dövrünə müvafiq rəqəmlər və onun keçən ilin müvafiq zamanı ilə müqayisəsi qeyd olunmuşdur.

Cədvəldən aydın olur ki, keçən il dövlətimizdə yaradılan ÜDM-in miqdarı öncəki ilin eyni periodu ilə müqayisə olunduqda 18422.3 milyon AZN kimi artaraq 1,2% yüksəlmişdir. İqtisadiyyatın qeyri-neft və qaz sektorunda məbləğ 3,6% çoxaldı, neft və qaz sahəsində isə 2,3% düşüş hiss edildi. ÜDM-in qurulmasının 41,3% -i yeni, 11,8% -i birja; avtomobil vasitələrinin təmir edilməsi, 6.8% daşınma vasitəsi və anbar, 4.8% tərəqqi, 3,4% CT, növbətçi xidmət və barmaqlama, 2.3% yolda olan kəslərin yemək və rahatlığını qarşılayan, 2, 1% İKT ilə bir yer, 18.8% müxtəlif bölgələr, xalis məsrəflər maddələr və idxallar ÜDM-in 11,3% -ni tutmuşdur. Dövlətin vətəndaşları üçün adambaşına olan ÜDM 1840,2 AZN (<https://www.stat.gov.az/>, 2020) qədərdir.

Bu ilin yanvar ayında respublikamızda 6256,8 milyon AZN-lik və ya öncəki ilin eyni periodu ilə müqayisə olunduqda 2,5 faiz kiçik ÜDM istehsal edilmişdir. İqtisadiyyatın neft-qaz sahəsində ƏDV 6,2 faiz kiçilmiş, qeyri neft-qaz sahəsində isə 0,1 faiz artım müşahidə edilmişdir. ÜDM istehsalının 40,6 %-i sənaye, 10,6 %-i ticarət; avtomobil vasitələrinin təmir edilməsi, 8,1 faizi nəqliyyat və anbar təsərrüfatı, 4,9 % inşaat, 3,0 % kənd təsərrüfatı, meşə təsərrüfatı və balıqçılıq, 1,9 % məlumat və rabitə, 0,6 % xarici vətəndaşların yerləşdirilməsi və ictimai iaşə obyektlərinin, 20,6 faizi başqa sektorların payına düşmüş, məhsula və idxala sırf vergilər ÜDM-in 9,7 % tutmuşdur. İnsanların hər bir kəsinə düşən ÜDM 625,6 AZN qədər olmuşdur.

Cədvəl 11: ÜDM istehsalı, milyon AZN

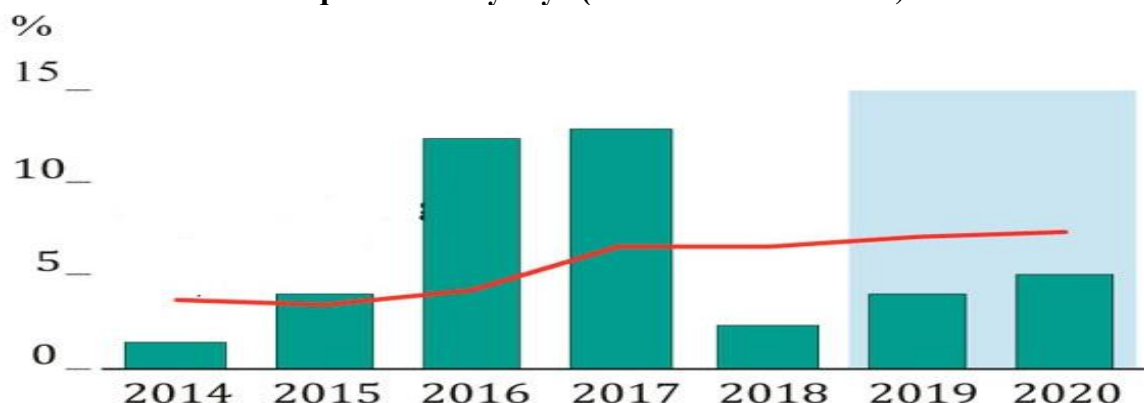
			Keçən ilin yanvar-mart ayları öncəki ilin uyğun dövrünə nisbətə, %
	2020	2019	
ÜDM	18321,1	18475,8	102,1
Həmçinin:			
Kənd təsərrüfatı, meşə təsərrüfatı və balıqçılıq	580,7	531,5	105,7
Sənaye	7362,2	8643,6	101,1
Həmçinin:			
mədəncixarma sektoru	6045,6	7399,9	95,9
emal sektoru	1065,9	991,2	121,2
elektrik enerjisi, qaz və buxar buraxılışı, paylaşması və təchizatı	225,9	217,7	115,1
su təchizatı, tullantıların emalı və təmizlik işləri	35,3	34,8	105,2
İnşaat	899,0	1017,4	87,6
Ticarət və nəqliyyat avadanlıqlarının təmiri	1977,5	1864,5	103,1
Avtomobil və anbar təsərrüfatı	1252,9	1151,2	105,2
Turistlərin yerləşməsi və ictimai iaşə	411,7	472,7	87,0
Məlumat və rabitə	359,7	305,8	119,9
Başqa sektor sahələr	3613,7	2932,0	105,0
Məhsula və idxala məhz vergilər	1875,7	1566,1	104,0
ÜDM-in deflyatoru	99.2	x	X

Mənbə: Azərbaycan Respublikası Dövlət Statistika Komitəsi

<https://www.stat.gov.az/news/macroeconomy.php?page=1>, 03.04.2020

İqtisadi stabillik deyildiği müddət 2 təməl məsələ önündə durmaq gərəkdir. Bunlardan ilki qiymət stabilliyi, başqası isə tam məşğulluğun qarşılanmasıdır.

Diaqram 1: İnfilyasiya (2014-2020-ci illər üzrə)

Mənbə: Azərbaycan Respublikası Dövlət Statistika Komitəsi
<https://www.stat.gov.az/news/macroeconomy.php?page=1>, 03.04.2020

Diaqramdan görünür ki, Respublikamızda iqtisadi artım 2.5%-dək artaraq, inflyasiya 5% miqyasında olmuşdur.

Bununla da, son dövrlərdə azad AR-da gerçəkləşdirilən anti-böhran iqtisadi islahatlar nəticəsində sənaye sektoru dövlət iqtisadiyyatının mühüm və inkişafda olan olan sahələrindən biridir.

3.3. “Covid 19” epidemiyası şəraitində bank sisteminin anti-böhran tənzimlənməsinə dair təkliflər

COVID-19 pandemiyasının insanlar və iqtisadiyyatlar üzərində təsiri və xərcləri çoxaldıqca, qlobal maliyyə sistemi ciddi risk sektoruna çevrildi, bazar dəyişkənliyi pik həddə çatdı və kredit itkiləri ilə bağlı qorxular artdı. Habelə, qlobal maliyyə sistemi kiçik müəssisələr və təsərrüfatlar üçün güc və dəstək mənbəyi halına gələrək insanları və iqtisadiyyatı dəstəkləməyə çalışır. Hökumətlər, tənzimləyicilər, mərkəzi banklar və dövlətlərarası qurumlar iqtisadi tənəzzül və maliyyə böhranı ilə mübarizə üçün ciddi addımları atmağa başladılar, ancaq maliyyə sabitliyini qorumaq üçün maliyyə siyasətinin hansı istiqamətdə yürüdülməsi hələ də sual altındadır.

COVID-19 pandemiyası insan sağlamlığında misilsiz bir böhrana gətirib çıxardı. Virusun qarşısını almaq üçün zəruri tədbirlər isə iqtisadi böhranın yaranmasına gətirib çıxardı. Günümüzdə onun şiddəti və müddəti ilə bağlı böyük bir qeyri-müəyyənlik var. Son Qlobal Maliyyə Sabitliyi Hesabatı, maliyyə sisteminə artıq zərbə vurulduğunu və pisləşən viral böhranın qlobal maliyyə sabitliyini də təsir edəcəyini göstərir.

Pandemiya başladıqdan dərhal sonra riskli aktivlərin qiymətləri sürətlə azaldı. Riskli varlıqlar çox böyük itkilər verdi. Bu itki 2 dəfədən çox artaraq riskli aktivlərin satılması üçün ən pis məqam oldu, başqa sözlə desək, 2008 və 2009-cu illər ərzində aktiv satışındakı azalma dövrü oldu. Misal üçün, iri və xırda iqtisadiyyatları olan dövlətlərdə bir çox birjada bu müddət ərzində yüzdə 25 və ya daha çox eniş yaşadı. Əsasən aşağı reytingli müəssisələr üçün kredit yayımları artdı. Stress əlamətləri dollar bazarı da daxil olmaqla əsas qısamüddətli maliyyə bazarlarında hiss olunurdu.

COVID-19 pandemiyası qlobal maliyyə bazarlarında dəyərlərin və mövqelərin təkrarən gözdən keçirilməsinə gətirib çıxardı (Sxem 1). İqtisadi artım zamanı edilən düzəlişlər və pandemiyanın növbəti tərəqqisi ilə əlaqədar yüksək qeyri-müəyyənlik ilə yanaşı artan riskin yox edilməsi, kapital və başqa riskli aktiv bazarlarında bir xeyli dəyişkənliyə, EMDE (ing. Emerging Market and Developing Economies – Formalaşan Bazar və İEO İqtisadiyyatlar)-dan kapital axınına səbəb oldu və xarici valyutada ciddi yeniliklərin olmasına gətirib çıxardı. Bəzi stres göstəriciləri tarixi olaraq çox yüksək səviyyədə olmuşdur. Maliyyə bazarları nağd pul və pis aktivlərə olan tələbin təzyiqi altında idi və ümumilikdə bəzi yüksək likvidli bazarlarda da daxil olmaqla fəaliyyətlərində və qiymətlərində problemlər baş verdi. Martın sonlarından etibarən görünməmiş maliyyə siyasətinə və mərkəzi bankın maliyyə bazarlarını gücləndirmək söylərinə uyğun olaraq bir sıra fərqli bazarlarda gərginlik azaldı.

Pandemiyanın iqtisadiyyata təsirinin qeyri-müəyyənliyi və qeyri-sabitliyi (dəyişkənliyi) kəskin şəkildə artdı, bəzən qlobal maliyyə böhranı dövründə görülən

səviyyələrə çatdı. Bazar dəyişkənliyi, əsasən ABŞ Xəzinədarlıq istiqraz bazarı kimi ənənəvi olaraq dərin bazarlarda artan dalğalanma səbəbindən əhəmiyyətli dərəcədə pisləşdi və aktiv qiymətlərində kəskin dalğalanmalar oldu. (Sxem 3).

Qlobal maliyyə sisteminin sabitliyini qoruyub saxlamaq və dünya iqtisadiyyatını dəstəkləmək üçün dünyanın mərkəzi bankları iqtisadiyyatı dəstəkləmək üçün tədbirlər gördülər. İlk növbədə qeyd etmək olar ki, faiz dərəcələrini ən aşağı səviyyəyə endirərək pul siyasətini ciddi ölçüdə zəiflədilər (İE iqtisadiyyatlardakı tarixi aşağı). Mərkəzi banklar, İEO bazarlarda və az gəlirli ölkələrdə faiz dərəcələrini də azaltdı.

Valyuta məzənnəsinin ucuzlaşmasının təsiri gələcək mərkəzi bankın pul siyasəti göstəriciləri və İE aktiv alışı proqramları ilə gücləndiriləcəkdir. Mərkəzi banklar daha sonra açıq bazar əməliyyatları ilə maliyyə sistemə əlavə likvidlik təmin etdilər. Sonralar bəzi mərkəzi banklar ABŞ dollarının likvidliyini məzənnə mexanizmləri vasitəsi ilə gücləndirməyi qəbul etdilər.

Mərkəzi banklar qlobal maliyyə böhranı dövründə istifadə olunan proqramları canlandırdılar və korporativ istiqrazlar kimi riskli aktivlərin alınması da daxil olmaqla bir sıra yeni geniş miqyaslı proqramlar təqdim etdilər. Bu bazarlarda "son alıcı" kimi təsirli davranaraq və kredit xərcləri üzərindəki təzyiqlə qarşısını alaraq mərkəzi banklar, ev təsərrüfatları və firmalar uyğun qiymətlərlə kredit ala bilirlər.

Mərkəzi banklar kreditlər və aktiv alışı yolu ilə likvidliyi ən azı 6 trilyon dollar artıracaqlarını və ehtiyac olduqda daha çox şey etməyə hazır olduqlarını söylədilər.

Pandemiyanın təsirlərini azaltmaq üçün göstərilən səylər nəticəsində investorlar son həftələrdə mövqələrini sabitləşdirdilər. Bəzi bazarlarda gərginlik bir qədər azaldı və riskli aktiv dəyərləri əvvəlki enişlərin bir qismini bərpa etdi. Bununla yanaşı, vəziyyət və qlobal maliyyə şərtləri ilin başlanğıcına nisbətən daha çətin olaraq qalır.

Ümumilikdə, COVID-19-un yayılmasından sonra qlobal maliyyə vəziyyətinin ciddiləşməsi və iqtisadi görünüşün kəskin pisləşməsi qlobal böyüməni bir il təxirə saldı. Bu, artım və maliyyə sabitliyi üçün neqativ risklərin ciddi ölçüdə artdığını göstərir. Günümüzdə qlobal böyümənin -8.4% -dən 6% -ə düşmə ehtimalı var (20 ildən bir baş verən bir hadisə). Müqayisə üçün 2019-cu ilin oktyabr ayında bu limit 2,7 %-dən çox idi. (Sxem 4).

Maliyyə sıxıntısı zamanı tez-tez olduğu kimi, inkişaf etməkdə olan bazarlar da ən çox risk altındadır. Bir sözlə, İEO bazarlar tarixdəki portfel axınlarındakı ən sətə yeniliklə qarşılaşırlar – orta hesabla 100 mlrd.dollar və yaxud ÜDM-in yüzdə 0,5-i - bu da daha həssas ölkələr üçün böyük problemlər yaradır.

COVID-19-un qlobal yayılması daha sətə və uzunmüddətli qorunmalara gətirib çıxara bilər - əgər virus daha ağır və uzun bir tənəzzülə şərait yaratsa, qlobal maliyyə mühitini daha da ağırlaşdırma biləcək işlər görülməlidir. Bu cür sətətləşmə olduqca aşağı faiz dərəcələri qarşısında maliyyə zəifliklərini üzə çıxara bilər. Bu, COVID-19-un şokunu daha da çoxaldacaqdır. Misal üçün, böyük axınlarla qarşılaşan aktiv menecerləri ucuzlaşan bazarlarda satış etmək məcburiyyətində qala bilər ki, bu da qiymətlərin enməsinə artırır. Bununla yanaşı, çağırılan investorlar əsasən marj problemi ilə üzləşə və portfellerini açmağa məcbur ola bilərlər. Bu cür bir maliyyə böhranı satış təzyiqini yüksəldə bilər.

Firmalar çətinliklərlə üzləşdikləri və borc dərəcələri artdıqca, kredit bazarları, xüsusilə yüksək gəlirli borclar, borcalanlar və xüsusi borc kimi riskli seqmentlərdə birdən dayana bilər. Qlobal maliyyə böhranından bəri bu bazarlar sürətlə genişlənərək dünya səviyyəsində 9 trilyon dollara çatdı, borcalanların kredit qabiliyyəti, anderraytinq standartları və investorların müdafiəsi azaldı. Yüksək məhsuldarlıq dağılımı, xüsusilə hava nəqliyyatı və enerji kimi pandemiyanın ən çox vurduğu sektorlarda son enmələrə baxmayaraq mart ayının əvvəlindən bəri genişləndi. Borc vəsaitlərinin kredit dəyəri aşağı düşdü - qlobal maliyyə böhranı dövründən təxminən iki dəfə çox. Nəticə etibarilə reyting agentlikləri spekulyativ

defolt proqnozlarını tənəzzül səviyyəsinə düzəltdilər və bazarın gözlədiyi defoltların sayı artdı.

Banklar hər zamankindən daha çox kapitalla və likvidliyə sahibdirlər və son illərdə daha çox stres testləri və daha çox araşdırma altına alındılar, qlobal maliyyə böhranından əvvəl olduğundan daha yaxşı iş gördüklərini göstərirlər. Bununla yanaşı, bir çox ölkədəki banklara likvidlik təmin etmək üçün mərkəzi banklar tərəfindən tədbirli və razılaştırılmış fəaliyyət, likvidlik boşluqlarının aradan qaldırılmasına kömək etməlidir.

Ancaq iqtisadi fəaliyyətdəki kəskin yavaşlama fonunda bankların gözlənilmədiyindən daha ciddi və daha uzun müddətə davam edə biləcəyi dayanıqlığını sınamaq mümkündür.

Yanvarın ortalarından etibarən bank səhmlərinin qiymətlərindəki kəskin eniş investorların bank sektorunun gəlirliliyindən və dünyagörüşündən narahat olduğunu göstərir. Misal üçün, bankların bazar qiymətlərinə əsaslanan bazar kapitallaşması hazırda bir çox ölkədə 2008-ci il dünya maliyyə böhranı dövrünə nisbətən daha pisdır. Problem odur ki, böhran dərinləşdikcə banklar və digər maliyyə vasitəçiləri daha aktiv rol oynaya bilərlər.

Mərkəzi banklar qlobal maliyyə bazarlarının sabitliyinin təşkilində və iqtisadiyyata kredit axınlarının müdafiəsində vacib rol oynayacaqlar. Ancaq bu böhran ancaq likvidliklə deyil, dünya iqtisadiyyatının böyük seqmentlərinin hərəkətsiz olduğu bir vaxtda əvvəlcə ödəmə qabiliyyəti ilə əlaqələndirilir. Nəticə olaraq, maliyyə siyasəti ciddi rol oynayır.

Pandemiya nəzarət altına alındıqdan sonra pul, maliyyə və maliyyə siyasətləri COVID-19 şokunun təsirini azaltmaq və davamlı iqtisadi bərpa etməyi təmin etmək üçün birgə çalışmalıdır. Yaxın və davamlı dövlətlərarası koordinasiya həssas ölkələrin dəstəklənməsində, bazarda inamın olmasında və maliyyə sabitliyi risklərinin həllində xüsusi rol oynayacaqdır. Beynəlxalq Valyuta Fondu (BVF), əvvəlcə dünyanın ən zəif iqtisadiyyatlarını qorumaq üçün, sonra da uzunmüddətli

dövrde nəhayət bərpa olunmasını artırmaq üçün öz vəsaitlərindən tam istifadə etməyə hazırdır.

NƏTİCƏ VƏ TƏKLİFLƏR

Nəticə etibarlı ilə, anti-böhran siyasətinin formalaşdırılması və həyata keçirilməsi prosedurlarının daha əsaslı və şəffaf edilməsi məsləhətdir.

Birincisi, başlanılan və qəbul edilmiş tədbir, əsas “faydalananların”, gözlənilən təsirlərin və mümkün problemlərin (risklərin) qiymətləndirmələri ilə müşayiət olunmaqla, müəyyən bir hədəflə bağlı açıq şəkildə elan edilməlidir.

İkincisi, dəstəyin göstərilməsi mexanizmləri də daxil olmaqla müəyyən bir tədbir dizaynının hazırlanması, böhran əleyhinə tədbiri həyata keçirən tənzimləmə layihələri (bu kimi aktların konsepsiyaları) üzərində iş adamları və maraqlı ictimai təşkilatlarla məsləhətləşmə yolu ilə aparılmalıdır. Eyni zamanda, iş assosiasiyaları və ictimai təşkilatlar tərəfindən rəsmi qiymətləndirmələrin açıqlanması tələbi də vacib görünür.

Üçüncüsü, tədbirlərin hər birinin praktiki həyata keçirilməsi üçün "mərhələlər" ilə müəyyən edilmiş cədvəllər yaradılmalıdır ki, bu nailiyyətlər biznes və cəmiyyətlə birlikdə yoxlanılsın.

Dördüncüsü, qərarların şəffaflığını təmin edən, məlumatların açıqlanması üçün yetərli və sərt tələblərin mövcudluğu üçün anti-böhran tədbirləri ilə bağlı çıxarılan bütün qaydaların məcburi yoxlanılması lazımdır.

Bu cür əvvəlcədən müəyyən edilmiş "nəzarət məntəqələri"nin olması və məlumatların lazımi səviyyədə açıqlanması böhrana qarşı tədbirlərin həyata keçirilməsini izləməyə və geribildirim mexanizmlərinin işə salınmasına imkan verəcək, lazım olduqda müvafiq tədbirlərin tənzimlənməsi və ya ləğv edilməsi barədə qərar qəbul etməyə imkan verəcəkdir.

Müasir şəraitdə böhrana qarşı çevikliyi və həssaslığı artırmaq üçün bir sıra mühüm qərarların Azərbaycan Respublikası səviyyəsinə köçürülməsinə obyektiv ehtiyac olduğunu qəbul edirik. Buna baxmayaraq, qəbul edilmiş qərarların müvafiq əsaslandırılmasını təmin etmək üçün Hökumətin tənzimləyici aktlarının hazırlanması prosesinə qanunların qəbul edilməsi proseslərinə bəzi informasiya dəstəyi elementlərinin daxil edilməsini məqsəduyğun hesab edirik. Beləliklə, bir

qanun layihəsinin müzakirəsi, qanun layihəsinin mətninə əlavə olaraq, qanun layihəsinin pasportunun, izahat qeydinin, qanunun qəbul edilməsinin büdcə təsirlərinin qiymətləndirilməsini təmin edir. Bir çox cəhətdən oxşar prosedurlar Hökumət tərəfindən dövlət hədəf proqramlarına baxılarkən və təsdiqlənərkən istifadə olunur.

Fikrimizcə, əlavə anti-böhran tədbirlərinin görülməsinə ehtiyac varsa, bunlara baxılması üçün ilkin şərt (qanun layihələrinin müzakirəsi prosedurlarına oxşar) tədbirin pasportu, izahlı qeyd, müxtəlif səviyyəli büdcələr üçün xərclər (zərərlər), müvafiq nazirlik və idarələrin rəyləri, qiymətləndirmə olmalıdır. Təklif olunan tədbirin hərtərəfli qiymətləndirilməsi üçün, fikrimizcə, maraqlı olan iş birlikləri və ictimai təşkilatların rəyləri, Ədliyyə Nazirliyi tərəfindən təşkil olunmuş korrupsiyaya qarşı aparılan ekspertizanın nəticələri və praktik icrası üçün bir cədvəl (tədbirlər ardıcılığı) tədbirə daxil edilməlidir.

Böhran əleyhinə siyasət çərçivəsində istifadə olunan alətlər səviyyəsinin tədricən genişləndirilməsini zəruri hesab edirik. Bu, ortaya çıxan təhdidlərə daha çevik cavab vermə qabiliyyətini artırmaq üçün mövcud qanunvericilik və tənzimləyici bazanın sistemə şəkildə təkmilləşdirilməsini tələb edəcəkdir. Böhrandan çıxma mərhələsində lazım olacaq tədbirlərin hazırlanmasına erkən başlamaq vacibdir. Bu tədbirlər, tənəzzül zamanı "məcbur edilən", lakin ölkənin strateji maraqlarını əks etdirməyən tədbirləri ləğv edən (dərhal və ya mərhələli) qaydalar layihələrinin hazırlanmasına və sürətli həyata keçirilməsinə hazır olmalıdır. Bu, digər şeylər arasında "milliləşmədən çıxma" probleminə də aiddir.

Dövlətə məxsus şirkətlərin və təbii inhisar subyektlərinin, o cümlədən böhran mərhələsində və böhrandan çıxma şəraitində ölkənin ehtiyaclarını nəzərə alaraq inkişaf strategiyalarına yenidən baxılması baxımından səmərəliliyinin artırılması tədbirlərinə xüsusi diqqət yetirilməlidir. İqtisadiyyatın bu hissəsi əsasən dövlətin məsuliyyətindədir və eyni zamanda milli iqtisadiyyatın bütün digər hissələrinə çox güclü təsir göstərir.

Ayrı-ayrı sektorları və müəssisələri dəstəkləmək üçün böhran əleyhinə tədbirlər hazırlayarkən, işsizlərin qorunması üçün sosial siyasət vəzifələri, yeni iş yerləri açma siyasəti ilə əvəzlənən zaman təsirsiz “mübadilə”ni minimuma endirmək, təsirsiz məhsullara tələbi süni şəkildə artırmaq lazımdır.

Nəhayət, artıq böhran mərhələsində Azərbaycan iqtisadiyyatının əhəmiyyətli dərəcədə inkişafına imkan verəcək “ən həssas” sahibkarlıq subyektlərini qorumaq və “yeni lokomotivləri” dəstəkləməyə keçməyi mümkün edən tədbirləri müəyyənləşdirmək və həyata keçirməyə başlamaq vacibdir.

İSTİFADƏ EDİLMİŞ ƏDƏBİYYAT SİYAHISI

Azərbaycan dilində

1. “Koronavirus (COVID-19) pandemiyası dövründə xüsusi karantin rejiminin tətbiq olunması ilə əlaqədar işsiz kimi qeydiyyatda olan şəxslərə birdəfəlik ödəmənin verilməsi şərtləri və qaydası”nın təsdiq edilməsi barədə, Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin Qərarı, Bakı şəhəri, 7 aprel 2020-ci il № 127

2. Əliyev E. (2019) Milli iqtisadiyyatın lokomotivi olan bank sektoru qlobal böhranı əzmlə dəf edir: Respublikamızın uğurla həyata keçirdiyi antiböhran tədbirləri bank sektorunun hər hansı problemlə üzləşməsini birmənalı istisna edir, AMEA İqtisadi xəbərləe seriyası, s.11-19

3. Neymətli A.M Antiböhran tənzimləmədə bank sisteminin fəaliyyət istiqamətləri, //Elmi əsərlər /"Naxçıvan" universiteti.-2019.- № 2.- S.38-42.

4. Rzayev A.M. (2019) Qlobal iqtisadi böhranın Azərbaycana təsirləri: yeni miflər yeni reallıqlara qarşı, Vergi jurnalı, s.4-18

5. Zeynalov V.Z.(2012) Maliyyə böhranı və antiböhran idarəetmə siyasəti. Bakı, Azərneşr. -228 s.

Rus dilində

1. А.Г. Грязновой, Н.В.Новиковой, М.А.Федотовой (2019) Реструктуризация кредитных организаций в зарубежных странах: Учебное пособие -М.: ФиС – 463 с.

2. Бондаревнко Н.Ю (2019) Ключевая процентная ставка и ее роль на ыкредитном рынкев// Аспекты развития науки, образования и модернизации промышленности. С.125-128.

3. Викулин А.Ю.(2015) Деньги и власть. Теория разделения властей и проблемы банковской системы. М.: Дело. -196 с.

4. Викулин А.Ю.(2015) Постатейный комментарий к Федеральному Закону « О реструктуризации кредитных организаций» : Уч.- прак.пособие. -

М.:дело.-816 с.

5. Воронин А.А. Филиппов И.Р. Международный опыт управления активами при реструктуризации КО // Банковское дело - 2 № 10, 2016 -с. 12-15

6. Ковалев С.Д. (2017) Анализ банковского кредитного рынка// Наука, образование, общество: тенденции и перспективы развития.С.139-145.

7. Корнеев В. Антикризисные инструменты финансовой стабилизации / В.Корнеев // – 2019. – № 12.– с. 22-34

8. Костенкова В.Г.(2016) Кредитный рынок России–современное состояние// Возрастные роли финансов и учета в социально-экономическом развитии страны.С.84-91

9. Литун О.Н. Стратегия банковской реструктуризации: Автореф. дис. док.эконом.наук: 08.00.10/ СПбГУЭФ. -СПб., 2015.-32 с

10. Лунтовский Г.И. Реструктуризация банковской системы // Банковское дело. - 2018. - № 6 – 13-25 с.

11. Назарова Е.В. (2017) Антикризисное управление кредитными организациями [учебно-практическое пособие]/. – М.: Изд.центр ЕАОИ. –237 с.

12. Рыкыова И.А. (2020) Современное состояние кредитного рынка России и направления работы с просроченной задолженностью// Новая наука и формирование интегративно-целостного мышления. С.194-197.

13. Тавасиев А.М. (2016) Антикризисное управление кредитными организациями / А.М. Тавасиев. – М.: Издательство «Юнити-Дана». – 480 с.

14. Тлисова Д.Х. (2017) Перспективы развития банковского кредитного рынка России// Современные проблемы и перспективы развития банковского сектора России.С.468-472

15. Тхагапсова И. Теоретические аспекты реструктуризации

коммерческих банков// Банковское дело № 10 - 2017, с. 32

16. Шпачук В. (2018) Теоретические положения концепции антикризисного управления – 364 с.

17. Э.М. Короткова (2016) Антикризисное управление: [учебник]— М.: ИНФРА-М. — 432 с

İngilis dilində

1. C. Dziobek // IMF Working Paper. — 1998. — № 113. — 25 p.

2. Dziobek C. (2017) Market-Based Policy Instruments for Systemic Bank – 258 pp.

3. Dziobek C. Lessons from Systemic Bank Restructuring / C. Dziobek, C.Pazarbasioglu // IMF Working Paper. — 1998. — № 14. — 24 p.

4. Hoelscher D. Managing Systemic Banking Crises / D. Hoelscher, M. Quintyn // IMF Occasional Paper. – 2015. – № 224. – 80 p.

5. Laeven L. Systemic Banking Crises: A new Database / L. Laeven, F. Valencia // IMF Working Paper. — 2008. — № 224. — 78 p. 19

İnternet resursları

1. http://audit.gov.az/Upload/Files/2019/M%C9%99qal%C9%99_Pandemiya_AZE_op.pdf

2. <http://www.e-qanun.az/framework/44865>

3. <https://banker.az/banklarimizda-t%C9%99klif-edil%C9%99n-%C9%99n-yaxsi-debet-kart-m%C9%99hsullari/>

4. <https://www.cbar.az/>

5. <https://www.cbar.az/page-44/financial-market-indicators>

6. <https://www.cbar.az/press-release-2604/azrbaycan-respublikasi-mrkzi-bankinin-mlumati>

7. <https://www.fimsa.az/assets/upload/files/Yanvar%202019.pdf>

8. <https://www.globalratings.com/>

9. <https://www.stat.gov.az/>

10. <https://www.taxes.gov.az/az/post/1097>

Cədvəllərin siyahısı

Cədvəl 1: Bank sisteminin antiböhran idarəetməsinin prinsipləri.....	23
Cədvəl 2: Bank sektorunda dövlət antiböhran idarəetmə vasitələri.....	25
Cədvəl 3: 2009-2019 Pul icmal (dövrün son mln. manat una).....	34
Cədvəl 4: Makro iqtisadi göstərici 2015-2019-cu illərdə.....	35
Cədvəl 5: Nağd xarici valyutayla mübadilə əməliyyatı.....	36
Cədvəl 6: AccessBankın kreditlərə uyğun stress-test Faktiki rəqəmləri 30.12.2020 (min .AZN).....	39
Cədvəl 7: AccessBank: 30 Dekabr 2020 (min .AZN).....	40
Cədvəl 8: AccessBank: risk dərəcəsinə uyğun ölçülmüş aktivlərdən asılı formada kapitalin adekvatlıq göstəricisinin (əmsallarının) müəyyən edilməsi..	41
Cədvəl 9: AccessBank:30 Dekabr 2020 (min. AZN) Kredit Risklərinin təhlili.....	42
Cədvəl 10: AccessBankın 30 Dekabr 2020 (min .AZN).....	43
Cədvəl 11: ÜDM istehsalı, milyon AZN.....	62

Sxemlərin siyahısı

Sxem 1: Yenidən qurulmanın səviyyələri.....	29
--	----

Qrafiklərin siyahısı

Qrafik 1: AZN-USD məzənnəsi (2015-2019).....	32
Qrafik 2: Faiz dahlizinin parametrləri,%.....	37

Diaqramların siyahısı

Diaqram 1: İnfilyasiya (2014-2020-ci illər üzrə).....	63
--	----